

Bernd Hamm and Russell Smandych
(eds.)

CULTURAL IMPERIALISM.
*Essays on the Political Economy of
Cultural Domination*

Broadview Press, Canada, 2005.,
322 str.

Knjiga «Kulturalni imperijalizam. Eseji o političkoj ekonomiji kulturalne dominacije» nastala je izborom izlaganja 17 sudionika konferencije o Kulturalnom imperijalizmu, održanoj na Sveučilištu u Trieru, Njemačka, 2002. godine. Knjigu su uredili Bernd Hamm, profesor sociologije na Sveučilištu Trier, i Russel Smandych, profesor sociologije i kriminologije na Sveučilištu Manitoba u Kanadi.

Zbornik se sastoji od 19 radova podijeljenih u 6 tematskih cjelina-poglavlja. Autori/ce dolaze iz različitih zemalja (od Britanije, Kanade, Švicarske, Japana do zemalja Trećeg svijeta – Indije, Sri Lanke, Irana, Filipina), što knjizi daje iznimnu multikulturalnu perspektivu, dodatno obogaćenu činjenicom da autori pristupaju temi interdisciplinarno, koristeći se spoznajama i društvenih i prirodnih znanosti (od psihologije, sociologije, ekonomije, prava, komunikologije do fizike, toksikologije i biokemije).

Prvo poglavlje *Definiranje kulturalnog imperijalizma* (str. 3-31) sastoji se od dva uvodna članka urednika zbornika, Russela Smadycha i Bernda Hamma, koji nude teorijski okvir raspravama koje slijede.

Smandych u tekstu *Kulturalni imperijalizam i njegovi kritičari: promišljanje kulturalne dominacije i otpora* nudi pregled suvremene literature i kratku povijest razvoja teorije o kulturalnom

imperijalizmu od '70-tih godina prošlog stoljeća do danas. Razlog obnovljenom zanimanju za temu, autor vidi u globalnom širenju interneta i drugih informacijskih tehnologija, sve većem širenju utjecaja proizvoda američke kulturne industrije, pomacima u globalnoj politici izazvanim događajima poslije «11. rujna» i «ratom protiv terorizma», ali i pojačanim akademskim istraživanjem fenomena neo-liberalizma i globalizacije, koji leže u pozadini suvremenog kulturalnog imperijalizma (što zorno dokazuju i prilozi pojedinih autora u ovom zborniku). Kulturalni imperijalizam se danas manifestira kroz rastući utjecaj zapadnih medija u zemljama trećeg svijeta, kroz usvajanje zapadnog koncepta ljudskih prava i pravne države, dominaciju u jeziku, obrazovanju, znanosti, religiji... Smandych također upozorava na potrebu kritičke uporabe termina «globalizacija», jer se radi o konceptu koji često služi depersonalizaciji stvarnih struktura moći, iako je dobro znano da se vrh globalne piramide moći nalazi na Wall Streetu.

Hamm u članku *Kulturalni imperijalizam: politička ekonomija kulturalne dominacije* piše o teorijskoj kritici kulturalnog imperijalizma zasnovanoj na vlastitom iskustvu odrastanja u poslijeratnoj Njemačkoj, kada je «amerikanizacija» u smislu poštivanja ideala demokracije, slobode, pravde, odgovornosti... smatrana pozitivnom. «SAD su okupirale naš um i naša tijela, naš jezik i naš doživljaj drugih i cijelog svijeta, način na koji smo se odijevali i ponašali.» (str.20) Otrežnjenje je uslijedilo s ratom u Vijetnamu, državnim udarom u Čileu i nastavlja se do danas. Kulturni imperijalizam se u današnje vrijeme razvio u sofisticirani oblik «industrije

svijesti» (H. M. Enzensberger), iako je tek nusprodukt političkog i ekonomskog imperijalizma, kojih se djelovanje može analizirati kroz politiku institucija poput Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke. Mjere «strukturalne prilagodbe» koje ove institucije nameću zemljama Trećeg svijeta (a i hrvatsko društvo ih već godinama osjeća na vlastitoj koži) vode širenju nezaposlenosti i siromaštva, bipolarizaciji društva, smanjivanju troškova javnih usluga poput zdravstva i obrazovanja, bezobzirnomo iskorištavanju prirodnih izvora, deregulaciji financijskog tržišta u korist stranih kompanija, te privatizaciji prijašnje javne infrastrukture. Hamm završava tekst setom provokativnih pitanja poput: «Kako je moguće da ovakve očigledne proturječnosti opstaju unatoč dostupnosti svih potrebnih informacija? Kako je moguće da mediji unisono perpetuiraju istu ideološku sliku? Zašto u društvenim znanostima izostaje kritička analiza suvremenosti?»

Drugo poglavlje *Kulturalni imperijalizam: prošlost i budućnost* (str. 31-77) donosi tri eseja. Autor prvog jedan je od vodećih postkolonijalnih kritičara i sociologa znanosti i tehnologije, Susantha Goonatilake sa Sri Lanke. U eseju naslovljenom *Kulturalni imperijalizam: kratka povijest, budućnost i postskriptum iz sadašnjosti*, Goonatilake daje analitički okvir za razumijevanje povijesnog razvoja zapadnog kulturalnog imperijalizma od 14. stoljeća naovamo. Autor smatra da kulturalni imperijalizam na globalnoj razini karakterizira «nametanje kulturalnog sklopa protivno volji primatelja». U prošlosti se

to događalo uz pomoć sile, ali i suptilnijim sredstvima. Klasični primjer nasilnog nametanja kulturalnog sklopa bilo je pokršćavanje tijekom španjolskog osvajanja Južne Amerike. No, danas situacija nije više tako jednosmjerna. Gubitak civilizacijske sigurnosti na Zapadu posljednjih desetljeća pokrenuo je proces zanimanja za istočne kulture, vidljiv npr. i kroz prepoznavanje filozofskih paralela između azijske budističke misli i pojedinih zapadnih filozofa (od Platona i Aristotela do Nietzschea, Schopenhauera, Einsteina...) ili kroz utjecaj budističke i hinduističke filozofije i prakse na svakodnevni život milijuna zapadnjaka. Unatoč otvaranju dvosmjerne kulturalne komunikacije između Istoka i Zapada, kulturalna kolonizacija se i dalje nastavlja djelovanjem fundamentalističkih kršćanskih misionarskih pokreta, ali i djelovanjem nekih novih aktera poput nevladinih organizacija (NVO-a) koje financiraju strane fondacije.

Autor slijedećeg eseja je istaknuti indijski politički psiholog i sociolog znanosti, Ashis Nandy, koji u prilogu *Imperijalizam kao teorija budućnosti* dokazuje da se suvremeni kulturalni imperijalizam temelji na 19-stoljetnoj kolonijalnoj i socijalno-evolucionističkoj teoriji koja je kulture definirala kao «zrele i nezrele, racionalne i iracionalne, povijesne i ne-povijesne». Te teorije bile su sastavnica i opravdanje europskog kolonijalizma, i preživjele se postepenu razgradnju kolonijalnih carstava nakon II. svjetskog rata. Po riječima autora postkolonijalni svijet nije se do danas riješio nekih od ključnih teorijskih postavki u pozadini imperijalizma, poput «vjerovanja u hijerarhiju kultura, emancipatorsku ulogu Zapadnih sila kao pronositelja prosvjetiteljstva» i «teorija

napretka i povijesnih stadija koje su definirale azijske i afričke kulture zaostalima u odnosu na Europu». Potvrdu za to nalazi u mnogim suvremenim konceptima ekonomske pomoći i razvoja, demokracije, ljudskih prava, uprave i diplomacije. Iako Nandy vjeruje da se ne-zapadna društva još mogu osloboditi imperijalnog kategorijalnog aparata, većina od njih ipak se poslušno kreće prema uniformnoj budućnosti koja je tek ponešto modificirana verzija suvremenog zapadnog svijeta.

Treći esej *Cinična znanost: znanost i istina u službi kulturalnog imperijalizma* ponovo potpisuje jedan od urednika knjige, Bernd Hamm. Tragom kritičke teorije Hamm pokazuje da je zapadni koncept znanosti i istine korišten za opravdanje podčinjavanja prirode i ljudi, te maskiranje destruktivnog karaktera zapadnih političko-ekonomskih interesa. Na djelu je «amerikanizacija» znanosti vidljiva kroz predominantno financiranje primijenjenih istraživanja, dok vrata referiranih časopisa otvara uporaba sofisticirane statistike, a ne relevantni teorijski argumenti. Taj je proces dodatno osnažen suvremenom sveučilišnom reformom (bolonjski proces), uvelike dizajniranom po modelu američkog studija.

Treće poglavlje *Medijski imperijalizam i kulturne politike* (str. 77-147) donosi četiri eseja. Autorica prvog, politologinja i stručnjakinja za međunarodne komunikacije sa Sveučilišta u Leedsu, Katharine Sarikakis u eseju *Legitimiranje dominacije: bilješke o novom licu kulturalnog imperijalizma* analizira važnost koncepta kulturalnog imperijalizma u kontekstu suvremenih međunarodnih

odnosa, fokusirajući se na Europsku uniju. Kultura je posljednjih desetljeća postajala sve važnijom komponentom europskih pregovora, postajući glavnom ideološkom komponentom novog europskog identiteta. To je između ostaloga vidljivo i kroz pokušaje Europskog parlamenta da definiira zajedničku europsku kulturnu i medijsku politiku (protekcioniističke mjere određivanjem kvota i sl.) kojoj je svrha očuvanje europskog kulturnog i medijskog prostora od dominacije američkih medijskih i kulturnih sadržaja. Koliko će uspjeha imati u tome ostaje da se vidi, budući je američka kulturna i medijska industrija već uvelike oblikovala ukus svjetske, pa i europske publike. Osim toga autorica upozorava na potrebu kritičkog promišljanja procesa europskog ujedinenja, jer i unutar europskog kulturnog prostora postoji opasnog od kulturalnog imperijalizma u odnosu između velikih i starih članica prema novopridošlima.

Esej švicarskog pravnika Christophea Germanna *Industrija sadržaja i kulturalna raznolikost: slučaj film* nastavlja se na prethodni, tematski se fokusirajući na filmsku industriju. Za početak, autor definiira kulturalnu raznolikost kao «preduvjet ljudskog prava na slobodu izražavanja i mišljenja koja je esencijalna za dobro funkcioniranje demokracije zasnovane na vladavini prava.» (str. 93) Stoga činjenica da svjetskim filmskim (ali i glazbenim i književnim) tržištem dominiraju proizvodi američke filmske industrije (točnije oligopol sedam velikih hollywoodskih studija) predstavlja «totalitarnu opasnost» za samu opstojnost suvremene demokracije, jer audio-vizualni mediji uvelike determiniraju ne samo što

nego i kako vidimo. Germann predlaže niz nekonvencionalnih mjera za promociju kulturalne raznolikosti, poput manje zaštite autorskih prava, a time i veće dostupnosti intelektualnih proizvoda široj publici ili poreza na marketing (koji je temelj tržišnog uspjeha američkih *blockbustera*).

Japanski sociolog On-Kwok Lai u eseju *Kulturalni imperijalizam, moć države i građanski aktivizam u i s onu stranu cyberprostora: komparativna studija novoindustrijaliziranih azijskih ekonomija* analizira utjecaj rastuće upotrebe informacijskih i komunikacijskih tehnologija (ICT) na državnu politiku i politički aktivizam dalekoistočnih zemalja, postavljajući pitanje koliko će sve veći pristup internetu utjecati na razvoj prodemokratskog, potencijalno subverzivnog političkog cyberaktivizma u zemljama s tradicionalno autoritarnim režimima. I dok s jedne strane ocrta emancipatorske mogućnosti informacijskih i komunikacijskih tehnologija (prvenstveno kroz šire sudjelovanje javnosti u procesima odlučivanja), Lai upozorava na činjenicu da većina sadržaja na internetu ipak promovira američki stil života i sklop vrijednosti, pa će internet, dok god je utemeljen na dominantnim socio-ekonomskim strukturama, samo učvršćivati postojeći kulturalni imperijalizam.

Njemačka komunikologinja Elvira Classen u posljednjem eseju ovog poglavlja, naslovljenom *Medijski posredovan transfer vrijednosti: američki «rat protiv terorizma» i njegove posljedice na informacijsko društvo* analizira američku medijsku strategiju za pridobivanje naklonosti vlastite javnosti, ali i jav-

nosti arapskog svijeta za «rat protiv terorizma». Citirajući dostupne dokumente i izjave visokih američkih dužnosnika Classen pokazuje da je na djelu nova paradigma informacijskog rata u kojoj je nestala razlika između informacije i propagande, s ciljem implementacije američkih interesa, vrijednosti i ideala kao univerzalnih. Tako su zapadni mediji postali tek oruđa kulturalnog imperijalizma. Classen završava tekst nizom prijedloga koji bi mogli doprinijeti budućoj «demilitarizaciji informacija».

Četvrto poglavlje *Neo-liberalizam, globalizacija i kulturalni imperijalizam* (str. 147-219) sadrži četiri eseja koja iz različitih perspektiva analiziraju utjecaj teorijskog i praktičnog neo-liberalizma na suvremene procese globalizacije i zapadnog kulturalnog imperijalizma. Prvi, naslovljen *Neoliberalizam i napad na čovječanstvo: nova društvena znanost kulturalnog imperijalizma*, koji potpisuje njemački ekonomist Herbert Schui, kritički propituje ideje jednog od tvoraca neoliberalne ekonomske teorije, njemačkog nobelovca Friedricha Hayeka. Schui zaključuje da je neoliberalizam prva ekonomska teorija koja tvrdi da cilj slobodnog tržišta nije ostvarenje zajedničke dobrobiti, nego je važna samo sloboda pojedinca, odnosno odsustvo bilo kakve prisile u ekonomskoj razmjeni. Na taj način neoliberalizam suspendira društvenu solidarnost i brigu države za sve njezine građane i zato po mišljenju Schuia neoliberalizam možemo smatrati svojevrsnom kontrarevolucijom uperenom protiv dostignuća prosvjetiteljstva. Neoliberalizam se kao društvena praksa pokazuje kao kulturalni imperijalizam na tri načina: kroz *metodološki individualizam* ograničava kapacitet društvenih znanosti za stječa-

njem uvida u stvarnost društvenih odnosa, insinuirajući ekonomsku racionalnost tamo gdje ona ne postoji. Drugo, kao *model društvenog poretka* neoliberalizam uspostavlja internalizaciju prisile, odnosno reakcionarno društvo, jer traži od pojedinca da svojevoljno prihvati rezultate tržišne utakmice, ma kakvi oni bili. I treće, kao *globalni ekonomski imperijalizam* neoliberalizam nameće slobodnu trgovinu i slobodno kretanje kapitala (s neograničenim vlasničkim pravima) svim zemljama u razvoju.

Preostala tri eseja u ovom poglavlju donose specifične studije slučaja koje osvjetljavaju povezanost neoliberalizma, globalizacije i kulturalnog imperijalizma. Tako se esej njemačkog politologa Christoph Scherrera *Uloga GATS-a¹ u trgovini obrazovanjem* bavi analizom mogućih posljedica ovog sporazuma kojeg vidi kao «politički i pravni okvir za deregulaciju i privatizaciju obrazovanja». Do sada su se GATS-om najviše okoristila američka, britanska i australska sveučilišta (između ostaloga i zbog jezika), pa «izvoz» obrazovanja postaje jedno od najlukrativnijih izvoznih djelatnosti. Temeljem navedenoga lako je predvidjeti da će GATS u budućnosti postati jedna od temeljnih struktura kulturalnog imperijalizma. Indijski teoretičar D. Parthasarathy u radu *Od*

bremena bijelog čovjeka do dobre uprave: ekonomska liberalizacija i trgovina pravom i etikom kritizira teorijski i politički model «dobre uprave» temeljen na neoliberalizmu, koji se nameće zemljama u razvoju. Od strane institucija kao što su Svjetska banka, UNDP (UN-ova agencija za razvoj) ili USAID (Američka agencija za međunarodni razvoj). Iako se reforme provode u ime unaprjeđenja vladavine prava, transparentnosti i pouzdanosti uprave, u stvarnosti se pokazuju kao puka oruđa za povećanje profita, dok je uloga «korisnika programa» tek da legitimiraju projekte koje su kreirali moćni stranci.

U posljednjem eseju ovog poglavlja *Deradikalizacija i poraz feminističkog pokreta: slučaj Filipina*, Sheila B. Alojamiento istražuje promjene koje su se dogodile u filipinskom civilnom društvu, osobito ženskom pokretu nakon pada autoritarnog Marcosova režima. Zahvaljujući priljevu novca stranih fondacija, nekadašnja ujedinjena ljevica koja se zalagala za radikalne društvene promjene, mrvni se na niz NVO-a koje karakterizira politička dezartikulacija, reformizam i kooptacija od strane države. Feministički pokret se institucionalizira i premješta na sveučilišta i u vladine urede, a bivše aktivistice postaju pripadnice srednje klase i doprinose širenju neoliberalne i neokonzervativne političke klime.

Peto poglavlje *Lingvistički i ekološki imperijalizam* (str. 219-265) fokusira se na svjetsku dominaciju engleskog jezika (tema koja je dodimuta i u nizu drugih eseja) naglašavajući da je očuvanje različitih jezika kao djela kulturalne raznolikosti jednako važno za opstanak ljudskog društva kao i očuvanje bio-raznolikosti. Njemački sociolog Fritz Vilmar u

¹ GATS – General Agreement on Trade in Services: sporazum koji je inicirala Svjetska trgovinska organizacija (WTO) a koji regulira prekograničnu trgovinu uslugama, između ostaloga i obrazovanjem. GATS se uz druge slične sporazume, po mišljenju autora, može smatrati širenjem «neoliberalne ustavotvornosti» koja je posljednjih desetljeća na djelu.

eseju *Analiza i otpor jezičnom imperijalizmu* pokazuje da je tijekom posljednjih 500 godina europske povijesti jezik postajao sve važnije sredstvo nametanja političke moći različitim etničkim grupama. Navodeći niz primjera (poneki gotovo i tragikomičnih) iz suvremenog ekonomskog i kulturnog života Njemačke, Vilmar zorno dokazuje infiltraciju «pojednostavljenog engleskog jezika» u njemački govorni korpus, te potrebu zakonske regulacije ovog područja. No, otpor jezičnom imperijalizmu uvelike ovisi o usustavljanju otpora plimnom valu američkog kulturalnog imperijalizma, iza kojeg stoji enormna ekonomska moć i tržišna dominacija proizvođa američke kulturne industrije, znanosti, ali i «korporativne kulture».

Njemački toksikolog Hermann H. Dieter u eseju *Očuvanje sovjetske jezične i ekološke raznolikosti: dvije strane iste medalje* povlači jasnije paralele između jezične i bio-raznolikosti, naglašavajući da svaki jezik predstavlja specifičan način razmišljanja, konceptualiziranja stvarnosti, ali i odnošenja prema prirodi. Od danas postojećih 7000 jezika, njih oko 2500 je ugroženo. Nasuprot ne-industrijaliziranim načinima razmišljanja, sadržanim u različitim jezicima, pod pritiskom «turbo-kapitalizma» i globalne mono-kulture, koje je komponenta i jedan dominantan jezik, engleski, odnos čovjeka i prirode postaje primarno određen isključivo ekonomskim interesom a «svaka interpersonalna emocija, svaka lokacija pretvara se u robu».

U eseju *Eko-imperijalizam kao aspekt kulturalnog imperijalizma* autori Gustav W. Sauer i Bernd Hamm daju kritički pre-

gled katastrofalnih ekoloških posljedica globalne neoliberalne ekonomske politike (koja nije njihov glavni uzrok, ali je danas svakako najvažniji pokretač globalne krize). Sažimajući rezultate brojnih istraživanja o klimatskim promjenama, nedostatku vode, rastu populacije, migracijama, mega-gradovima, dužničkoj krizi i siromaštvu, autori zaključuju da je jedan od načina borbe protiv eko-imperijalizma svjesna i direktna globalna kampanja protiv neoliberalizma.

Završno, šesto poglavlje *Postkolonijalizam i kulturalni imperijalizam* (str. 265-317) istražuje važnost postkolonijalnih studija za proučavanje kulturalnog imperijalizma. Prvi esej u ovom poglavlju *Pravni kulturalni imperijalizam* potpisuje jedan od urednika zbornika, Russell Smandych. Nudeći prikaz i neke prijepore u suvremenim postkolonijalnim teorijama, Smandych istražuje njihovu važnost za razvoj teorijskog okvira za proučavanje uloge zakona u praksi kulturalnog imperijalizma. Iako danas postoje tek malobrojne studije koje se bave nametanjem zakona i reakcijama starosjedilačkog stanovništva tijekom procesa kolonizacije, Smandych uz pomoć teorijske sinteze postkolonijalnih teorija i Foucaultovih razmišljanja o pravu i upravljanju, daje skicu komparativno-povijesnog istraživanja o primjeni britanskog kolonijalnog krivičnog prava u Kanadi, koje je jasno pokazalo da starosjedoci nikad nisu uživali ista prava kao kolonizatori. Vrijednost ovakvih studija je strateška, ne samo zato što ukazuju kako zakoni funkcioniraju kao dio pogona kulturalnog imperijalizma, nego i zato što mogu ukazati na načine protudjelovanja i ublažavanja posljedica zapadnog kulturalnog imperijalizma.

Nakon eseja iranskog politologa Ab-basa Manoocherija *Enrique Dussel i Ali Shari'ati o kulturalnom imperijalizmu* u kojem autor daje sažeti teorijski prikaz djela ove dvojice autora koja su pravi primjer «tekstualnog diskursa koloniziranih» i utjelovljuju «otpor kulturalnoj dominaciji kolonijalizma», zbornik zaključuje esej indijskog teoretičara Biyota K. Tripathyja *Redefiniranje kulturalnog imperijalizma i dinamika kulturalnih kontakata* koji nudi pomalo drugačiji pogled na cijelu problematiku. Autor naime odbacuje marksistički i postkolonijalni diskurs, naglašavajući da je kulturalna dinamika nesvodiva na politički imperijalizam, da su u suvremenom svijetu kontakti među kulturama nužni i poželjni, ako ne želimo zapasti u getoizaciju, te nudi nekoliko primjera iz starije i novije indijske povijesti za proces kojeg naziva «karnevalizacija», a koji opisuje kako se različiti kulturni sadržaji miješaju u «kreativan koktel» prihvatljiv starosjediocima, kao dio njihova prirodnog kulturalnog razvoja: «čak i kad jedna nacija kolonizira drugu, kolonizirani može karnevalizirati kolonizatorove kulturne proizvode, izbacujući ih iz upotrebe ili stvarajući vlastite». Ono što se može učiniti za marginalizirane jest da ih osnažimo za samostalno odlučivanje i djelovanje, umjesto da ih promatramo kao pasivne žrtve jednosmjernog procesa izvanjski nametnutih kulturalnih vrijednosti i institucija. Unatoč optimističnom završetku, zbornik «Kulturalni imperijalizam» više je nego dobrodošlo upozorenje i analiza globalnih procesa, koje već desetak godina možemo pratiti i u hrvatskom društvu: od masakriranja

jezika lošim anglizmima, strukturalnih reformi po receptu Svjetske banke i MMF-a, rasprodaje prirodnih resursa (npr. izvori pitke vode), odljeva mozgova, do katkad problematične uloge pojedinih nevladinih organizacija u stvaranju i opisu naše stvarnosti... Iako kulturalni procesi nisu jednosmjerni, opći okvir čini se jasno zadan. Dok mediji perpetuiraju senzacionalizam, kino i televizijski programi pune se gotovo isključivo jeftinim američkim filmovima i serijama, krupni kapital uništava kulturnu baštinu, a mladi vjeruju u američki san o brzom i lakom bogaćenju, glasovi otpora marginalizirani su i gotovo nitko više ne vjeruje da je drugačiji svijet moguć. Upravo zato nam se knjige poput ovog zbornika čine dragocjenim podsjetnicima na jednu drugačiju teorijsku i praktičnu perspektivu, jer da bismo mogli «karnevalizirati» američki san, prije svega potrebno je suočiti se s grubom stvarnošću. A «Kulturalni imperijalizam» s obiljem podataka i bibliografskih jedinica uz svaki esej predstavlja odlično oruđe za to suočavanje.

Vesna Janković

José da Cruz

**ECOLOGIA SOCIAL DE LOS
DESASTRES.**

Montevideo, Coscoroba, 2003, 165 str.

Jose da Cruz je doktorirao geografiju na Sveučilištu Lund u Švedskoj, a radi kao suradnik u Latino-američkom centru za socijalnu ekologiju (CLAES – *Centro Latino Americano de Ecologia Social*). Rođen je u Urugvaju, ali je mnogo godina živio u egzilu u Čileu i kasnije u Švedskoj da bi se na kraju opet vratio u Montevideo. Osim mnogo članaka u kojima se bavi održivim razvojem i prirodnim katastrofama, napisao je i nekoliko priča i romana. CLAES je nevladina udruga koja se bavi proučavanjem i promocijom održivog razvoja kao i svim temama koje se bave odnosima čovjeka i njegova okoliša. Knjiga *Socijalna ekologija katastrofa* je izdano 2003. godine za izdavačku kuću Coscoroba koja djeluje u sklopu centra CLAES, a dostupno je u elektroničkom obliku na njihovoj internetskoj stranici. Napisano je na španjolskom jeziku.

Socijalna ekologija prirodnih katastrofa zanimljivo je djelo koje se поближе bavi fenomenom prirodnih katastrofa općenito, ali i koristeći ponajprije primjere iz Južne Amerike budući da je autor dobro upoznat s tim temama. Knjiga se temelji, kao što sam autor kaže u uvodu, na njegovom doktoratu o velikom potresu u glavnom gradu Meksika 1985. godine. Knjiga sadrži uvod, prezentaciju i sedam poglavlja, u kojima autor obrađuje sve važne aspekte prirodnih katastrofa od početnih teorijskih definicija do praktičnih stvari. Na kraju su i tri dodatna članka tri

autora koji se bave konkretnijim slučajevima prirodnih katastrofa u Južnoj Americi. Dr. Jorge Prospero Rože napisao je prilog *Iza velikog zida: poplave i korporativizam (Detrás de la Gran Muralla: inundaciones y corporativismo en Chaco)* u Chacu gdje se bavi gradnjom velikih umjetnih brana i poplavama te posljedicama koje one ostavljaju u nerazvijenim dijelovima Argentine posebno u regiji Chaco. Drugi članak je *Što je ostavio Mitch (Lo que el Mitch nos dejó)* napisala su dva autora Fernanda Francie i Gabriele Cob koji analiziraju posljedice uragana Mitch koji je 1998. poharao gotovo cijelu Srednju Ameriku. Zadnji članak je *Rizici i katastrofe u Urugvaju* od samog autora djela. Autor je namijenio knjigu i kao neku vrstu priručnika za razne udruge i organizacije u pripremi za nadolazeće katastrofe pa se tako na kraju svakog poglavlja mogu naći mogući zadaci za kratkoročnu, srednjoročnu i dugoročnu pripremu i planiranje. U prvom poglavlju *Čovječanstvo i okoliš (Humanidad y medio ambiente)* autor se bavi odnosom čovjeka i okoliša. Autor koristi termin humanizirana priroda Karela Kosika da bi opisao kolonizaciju prirode od strane ljudi. Time želi reći da je čovjek stvorio kulturu odnosno prirodu prilagođenu sebi i da su danas te dvije komponente nerazdvojive, a humanizirajući prirodu čovjek se socijalizirao. Naglašava katastrofe kao kulturni problem, a ne prirodni. U prirodi nema otpada samo preobrazbe, a tek humanizacijom prirode dolazi do onečišćenja. Odnos društva i prirode opisuje dihotomno kao harmoničan i konfliktivan. Društvo na harmoničan odnos društva i prirode gleda kao na normalnost, a na konfliktni odnos kao na

katastrofu iako nisu samo prirodni faktori ti koji izazivaju katastrofu. Da bi se shvatila katastrofa treba sagledati i faktore poput industrijalizacije i urbanizacije koji također nose rizike. Zaključuje da je proces prisvajanja prirode nepovratan i da se ne može vratiti na prirodno stanje, ali je prijeko potrebno regulirati načine tog prisvajanja usklađujući ga s prirodnim ciklusima.

Drugo poglavlje je *Što je katastrofa?* (*¿Qué es un desastre?* u kojem se autor bavi definicijom i interpretacijom pojma katastrofa. Poglavlje započinje citatom Voltaira koji je nakon velikog potresa u Lisabonu 1755. godine napisao u svojoj pjesmi kako je bog bio nepravedan prema Lisaboncima, a nakon toga Rousseau mu je odgovorio u pismu da većinu nesreća je čovjek izazvao sam, jer priroda nije izgradila dvadeset tisuća kuća od šest ili sedam katova. Time je autor htio pokazati kako je već u 18. stoljeću postojala polemika oko toga da li je katastrofa "djelo boga" ili djelo čovjeka". Definirati katastrofu nije lako, ali svi istraživači se slažu u tome da je katastrofa ozbiljan i dulji prekid ljudskih aktivnosti odnosno sve se definicije temelje na odnosu normalnost-katastrofa. Definirati jednu situaciju kao katastrofalnu, a drugu vrlo sličnu ne, autor naglašava kao ovisnu o viziji društva onoga koji ju definira jer žrtve katastrofe se nalaze u vrlo sličnoj situaciji kao i marginalne grupe, žrtve gladi, bolesti i slično i vrlo je teško naći granicu između normalnosti i katastrofe. Postoje dvije glavne interpretacije katastrofe. Prva definicija je tradicionalna, odnos normalnost-katastrofa se smatra statičnim, tj. katastrofa je

prekid ili rez normalnosti. Suprotstaviti se katastrofi podrazumijeva povratak na normalnost uz neka poboljšanja infrastrukture, preventivne planove ili mreže za upozorenje. Druga definicija je alternativna i tu se odnos normalnost-katastrofa promatra kao dinamičan i isprepleten, a katastrofa kao rezultat društvenog razvoja, tj. kao sukob između društva i prirodnih i tehnoloških faktora. Oporavak podrazumijeva društvene promjene da bi se smanjio rizik i ranjivost. Autor zaključuje da je u analizi katastrofa potrebno uzeti u obzir socijalne, političke i ekonomske faktore mjesta gdje se katastrofa dogodila, a da se rješavanje nalazi u proučavanju normalnosti.

U trećem poglavlju *Udar i gubitci* (*El impacto las perdidas*) autor opisuje faktore koji utječu na jačinu udara i gubitke. Jačina udar može biti različita budući da je priroda neprekidno u pokretu pa su tako posljedice suše spore, a potresa instantne. Da li će šteta biti velika ili mala ovisi i o geografskom položaju, ali i o ekonomski i kulturnim faktorima kao i o tipu katastrofe koji je zahvatio određeno područje. Autor koristi tradicionalni model zona udara katastrofe koji je uzeo od Krimgolda. Dijeli zone udara na pet zona ili koncentričnih krugova. Prvi krug je zona potpunog udara s najviše štete i stradalih. Drugi krug je marginalna zona u kojoj također ima stradalih i štete ali bitno manje nego u prvoj zoni. Sljedeća je zona filtracije u kojoj nema direktne štete, ali ima disfunkcija. Zadnja dva kruga pokrivaju najširu zonu koja pokriva organiziranu domaću ili međunarodnu pomoć. Što se tiče gubitaka i štete autor naglašava da nije moguće mjeriti štetu u apsolutnim iznosima već u vezi sa stvarnošću pogođenog mjesta. Zato ističe

prijedlog Wrighta koji za relativizaciju posljedica udara predlaže da bi bilo dobro podijeliti sumu štete sa sredstvima koja su postojala prije katastrofe., ali tu opet dolazi do problema izračunavanja stvarnih iznosa i štete i onih koji su postojali prije katastrofe. Gubitci se dijele na direktne i indirektne, ali i jedne i druge je jako teško procijeniti i još ne postoje precizne metode za njihovo izračunavanje. Na kraju autor naglašava da je najhitnije preventivno planiranje pa makar samo planova za rekonstrukciju da bi uvjeti života bili sigurniji, a to je moguće samo ako se upoznaju stvarni uvjeti u zonama rizika i faktori koji ih izazivaju. *Žrtve i pomoć* je četvrto poglavlje gdje se obrađuju mitovi o žrtvama prirodnih katastrofa i usko vezana tema o humanitarnoj pomoći. Autor objašnjava kako u društvu postoji mit o žrtvama, koji treba ozbiljno razmotriti, o tome da su žrtve katastrofa pasivne, paralizirane, da ih treba žaliti i da im je potrebna bilo kakva pomoć iako je dokazan njihov brz oporavak i sudjelovanje u pomoći i obnovi. Što se tiče pomoći autor objašnjava promjenu do koje je došlo globalizacijom u odnosu na 30 godina ranije. 60-ih i 70-ih godina pomoć nakon katastrofa je pružala svaka zemlja za sebe. Internacionalizaciji pomoći su pridonijeli poboljšanje transporta i komunikacija kao i sve veći broj nevladinih i humanitarnih organizacija. Došlo je do situacije u kojoj je veća humanitarna pomoć od pomoći za ekonomski razvoj. Ali baš zbog velikog broja međunarodnih institucija i njihove ovisnosti u radu o ekonomskim, političkim i diplomatskim motivima dolazi do pote-

škoća u koordinaciji pomoći. Zbog toga mnogo puta dolazi do udvostručivanja zadataka ili čak do toga da pristigla pomoć uopće ne odgovara potrebama što je npr. čest slučaj s lijekovima koji su neupotrebljivi, a njihovo kasnije zbrinjavanje je jako skupo. Radi ovakvih i sličnih stvari autor smatra da bi bilo najbolje, iako nemoguće i utopijski u vladajućoj društvenoj organizaciji, kada bi svaka zemlja ili regija mogla raspolagati vlastitim sredstvima pomoći u slučaju katastrofe jer je to jedini način za oporavak prema pravim potrebama žrtava.

Oporavak, ranjivost i konteksti katastrofa (Recuperación, vulnerabilidad y contextos del desastre) je peto poglavlje. U ovom poglavlju autor produbljuje teme iz prvih poglavlja. Kada govori o oporavku opisuje četiri etape koje je uzeo iz knjige *Reconstruction Following Disasters* trojice autora Haas, Kates i Bowden. Prva etapa je prva pomoć kojoj je cilj spasiti živote i osigurati najpotrebnije. Druga etapa je popravak ili oporavak kada je najbitnije improvizirati infrastrukturu i omogućiti nastavak društvenog života. Treća etapa je obnova ili rekonstrukcija kada treba omogućiti razinu lokalnog samoodržavanja kao i prije katastrofe. Četvrta etapa su novi projekti koji uključuju gradnju novih kuća, spomenika, poboljšanje infrastrukture i rad na planiranju novih preventivnih mjera. Cijeli ovaj proces povratka u normalnost traje jako dugo, ali ovisi i o stupnju ranjivosti društva i njegovoj pripremljenosti za katastrofu i zbog toga autor naglašava da je najvažnije suočiti se s osnovnim problemima koji dovode ljude u opasnost i povećavaju njihovu ranjivost. Smatra da shvaćanje katastrofa kao kompleksnog skupa međusobno

povezanih sustava omogućava shvaćanje procesa i otvara široko multidisciplinarno polje za istraživanje. A put prema tome možda nam otvara upravo geografska metoda orijentirana prema socijalnoj ekologiji.

U predzadnjem, šestom poglavlju *Rizici i upravljanje rizicima (Los riesgos y su manejo)* autor se bavi rizicima kao bitnim faktorom kada se radi o katastrofama. Kaže da normalnost podrazumijeva rizike. Moguća područja katastrofa su pod različitim rizičnim faktorima, ali oni prelaze u katastrofu samo ako je stanovništvo ranjivo i nema načina da se suprotstavi. Autor smatra bitnim da se društveni razvoj prilagodi nekim ograničenjima koje im nameću rizici npr. od uragana pa da se i kod gradnje kuća, infrastruktura, itd. rizici ozbiljno shvate.

Sedmo poglavlje je *Komunikacije i informacije (Comunicación e información)*. U zadnjem poglavlju autor objašnjava važnu ulogu koju imaju mediji u slučaju katastrofe posebno kada se radi o pomoći. Smatra da je uloga medija jako bitna i da bi vlasti morale biti spremne na suradnju s medijima i iskoristiti medije za svoje dobro i omogućiti im točne informacije jer će ih inače potražiti u drugim netočnim izvorima koji će dovesti do još veće zbrke i nepovjerenja. Ipak, kada se radi o nekoj katastrofi, medijima je jedino zanimljiv onaj prvi, spektakularni dio, a kasnije interes pada. Autor zaključuje da bi ulogu medija trebalo još bolje procijeniti i analizirati da bi se mogla dobro iskoristiti i da to moraju shvatiti jednako vlasti kao i sami mediji.

Anja Mučić

Zygmunt Bauman

WORK, CONSUMERISM AND THE NEW POOR.

Second Edition.

Open University Press, McGraw-Hill House, 2005. 131 str.

U uvodu prvog izdanja ove knjige Bauman ističe da su «siromašni uvijek bili s nama – toliko se može naučiti iz svakodnevnog iskustva i mudrost ne može pružiti jest odgovor na pitanje kako su siromašni postali siromašni i/ili kako su došli u takvo stanje da ih se promatra kao siromašne. Prisutnost siromaštva kroz povijest razvoja ljudskog društva uglavnom je nepromjenjiva, no sama definicija što znači biti siromašan mijenjala se sukladno različitim «modelima» ili stupnjevima razvoja društva. Biti siromašan u modernom industrijskom društvu druge polovice 19. stoljeća i prve polovice 20. stoljeća, koje se, između ostalog, temeljilo na dominaciji industrijskog načina proizvodnje i gdje je stanje siromaštva usko vezano uz status nezaposlenosti, nije isto što i biti siromašan u visoko razvijenom društvu (post/modernom, postindustrijskom) druge polovice 20. stoljeća i početka 21. stoljeća, koje se više temelji na potrošnji i izboru potrošača, a manje na samom radu/proizvodnji i gdje je stanje siromaštva usko vezano uz nemogućnost sudjelovanja u dominantnim potrošačkim obrascima života (Bauman to naziva «plight of a flawed consumer», u slobodnom prijevodu, «stanje nepotpunog potrošača»).

Knjiga je podijeljena na tri poglavlja. U prvom poglavlju autor analizira razvoj «radne etike» na Zapadu, te prijelaz od

«etike rada» do «estetike potrošnje». U drugom poglavlju analizira se uspon i pad «države blagostanja», odnos «etike rada» i novog siromaštva, te pitanje rada i suvišnosti u globaliziranom svijetu. U završnom, trećem poglavlju, propituju se prospekti novog siromaštva. Autor je vrlo poznati poljski sociolog koji živi i radi u Velikoj Britaniji, profesor sociologije (emeritus) na Sveučilištu u Leedsu.

Na početku Bauman kratko propituje što je to u stvari radna etika, te iznosi kako je to, u stvari, jedna zapovijed s dvije otvorene premise i dvije prešutne pretpostavke. Prva premisa jest da ukoliko netko želi nešto posjedovati (da bi preživio, bio sretan i sl.) mora raditi nešto što drugi oko njega smatraju vrijednim i za što su spremni platiti. Druga premisa jest da je potpuno krivo ako se pojedinac zadovolji s onim što ima (zadovoljstvo s «manjim», bez težnje za «većim»). Rad je vrijednost po sebi. Iz toga slijedi zapovijed da treba raditi bez obzira hoće li taj rad uopće donijeti nešto novo onome koji radi (što on već nema), ili će možda donijeti nešto što onome koji radi u stvari uopće nije potrebno. Rad je dobro, nerad je zlo. Prva prešutna pretpostavka, nužna za navedene premise i zapovijed, jest da većina ima radni kapacitet za prodaju i doista zarađuje prodavajući i razmjenjujući taj kapacitet. Druga prešutna pretpostavka je da samo onaj rad koji je prepoznat od drugih kao vrijednost, rad povezan s plaćom (koji može biti prodan i za koji postoji vjerojatnost da će ga netko kupiti), ima moralnu vrijednost koju nameće radna etika.

Bauman ističe kako je tako shvaćen rad, unutar radne etike, od razdoblja rane industrijalizacije do danas često puta služio raznim grupama ljudi (od političara do filozofa) kao osnovni čimbenik izgradnje «vrlog novog svijeta». U okviru radne etike razvijala se i etika discipline, te je jedan od osnovnih problema «pionira modernizacije» bio «usmjeriti ljudi na rad», pod postavljenim ciljevima, ugrađenim smislom i kontroliranim načinom. Na neki način, navodi Bauman, uspostava radne etike značila je «predaju slobode». Slijedeći naznačeni način razmišljanja i analize možemo dodati da bi u tom smislu uspostava potrošačkog obrasca života značila potpuni «nestanak slobode», ili da se poslužimo Baudrillardovim izrazom «imploziju slobode». U nastavku Bauman ističe da je «bitka» za radnu etiku po svemu, osim po samom nazivu, bila «bitka» za kontrolu i subordinaciju, odnosno «bitka» usmjerena prisiljavanju radnika da u ime etičkog dostojanstva radnog života prihvate način života koji niti je bio dostojanstven niti je odgovarao njihovim standardima moralne pristojnosti. Pritom se navode i Weberova razmišljanja o tome da je radna etika «izvršila napad» na «tradicionalizam običnih radnika» koji su uglavnom imali statičnu i jasno određenu sliku vlastitih materijalnih potreba, te su stoga radije birali odmor od mogućnosti da dodatnim (dužim i težim) radom povećaju svoje prihode. Radna etika je, za Baumana, uspjela jednim potezom riješiti dva problema – ponudu rada u industriji građanskog društva i nužnost pomaganja onima koji, iz bilo kojih razloga, nisu mogli

osigurati vlastitu egzistenciju u novim uvjetima. Osim toga, radna etika se posredno uspostavljala i održavanjem minimalnih naknada za rad, koje su bile dovoljne tek za puki fizički opstanak i time nisu ostavljale mogućnost izbora. U tom smislu biti bez posla, biti nezaposlen predstavljalo je abnormalnost, odnosno kršenje norme. U klasičnom razdoblju modernog industrijskog društva (do polovice 20. stoljeća) rad je predstavljao osnovu individualnog života, društvenog sustava i kapaciteta opstanka cijelog društva. Rad je predstavljao osnovnu točku orijentacije prema svim područjima društvenog života, radna mjesta su predstavljala važne čimbenike socijalne integracije, a tvornice su bile temeljne «panoptičke» institucije modernog društva. Drugim riječima, tvornice nisu samo proizvodile određene proizvode rada (robe), već i konformirane subjekte društva. Nužan dodatak (ili sastavni dio) takvog sustava bila je i izrazito patrijarhalna obitelj pod vodstvom zaposlenog muškarca kao apsolutnog i neprikosnovenog vladara. Unutar obitelji suprug/otac provodio je istu nadzorno-disciplinsku ulogu nad suprugom/majkom i djecom, kao što je provođena nad njim u tvornici. Ljudi bez posla bili su izvan tog sustava, bez moći, no i bez kontrole i nadzora. U tom smislu Bauman navodi kako se i model zdravlja u 19. stoljeću određivao kroz muškarca sposobnog za fizičke napore koje zahtijevaju rad u tvornici i služenje u vojsci.

Na kraju prvog dijela prvog poglavlja Bauman ističe kako je činjenica da je borba za moć o kvaliteti društvenog

života usmjerena na borbu za kvantitetu novčanog prihoda i da su ekonomski uspjesi postali najvažniji izrazi autonomije i samo-isticanja, imala veliki utjecaj na cjelokupan razvoj modernog industrijskog društva. Posljedica jest način provedbe koji je izvorna radna etika, potpomognuta ekonomskom i povremeno fizičkom prisilom, bezuspješno pokušavala ostvariti. Također, posljedica je bila razvoj specifičnih stavova «modernih proizvođača», ne toliko u smislu «duha kapitalizma», koliko u smislu mjerenja ljudske vrijednosti i dostojanstva u terminima novčanih nagrada. To je usmjerilo ljudsku motivaciju i težnju za slobodom u područje potrošnje, te označilo prijelaz iz društva proizvođača u društvo potrošača.

Drugi dio prvog poglavlja, naslovljen «Od radne etike do estetike potrošnje», počinje jednostavnom tvrdnjom da je suvremeno društvo potrošačko društvo. Potrošač je osoba koja troši, a trošiti znači (po)trošiti, iskoristiti neke stvari. Primjerice, pojesti, iznositi, izigrati – donosi zadovoljavanje potreba i želja. Kako je novac sredstvo posredovanja između želje i njezinog ispunjenja (zadovoljenja), biti potrošač u stvari znači uzimati stvari koje su određene za potrošnju: kupovati ih, plaćati za njih i tako ih učiniti osobnim ekskluzivnim vlasništvom (nemogućnost da se drugi njima koriste bez dopuštenja, ili bez naknade). Trošiti također znači i uništavati, potrošene stvari prestaju postojati, doslovno ili u prenesenom smislu. Bauman navodi i kako se načini potrošnje i sami objekti potrošnje mijenjaju tijekom povijesti, no ljudsko biće ne može opstati bez potrošnje.

Zašto se onda baš danas toliko govori o potrošačkom društvu? Proizvodnja je bila osnovna djelatnost modernog društva sve do polovice 20. stoljeća, a članovi tog društva su prije svega bili proizvođači. Način socijalizacije u tom razdoblju bio je određen potrebom igranja te uloge, a norme koje je društvo postavljalo pred svoje članove odnosile su se na mogućnosti i volju da se ta uloga ostvari. U drugoj polovici 20. stoljeća razvija se potrošačko društvo gdje potrošnja postaje osnovna djelatnost, a članovi društva se prije svega socijaliziraju, određuju, promatraju i procjenjuju kao potrošači. Razlika između društva proizvodnje i društva potrošnje i nije toliko velika, u smislu rastvaranja jednog sustava i uspostave novog, već prije u samom naglasku, koji je pak donio velike promjene u svim područjima društva, kulture i individualnog života.

Jedna od najvažnijih promjena prijelaza iz društva proizvodnje u potrošačko društvo jest promjena u konstituiranju socijalnog identiteta. Panoptičke institucije prvog razdoblja kapitalizma su prošlost, kao i masovno zapošljavanje u industriji i sveobuhvatna vojna obveza. Institucije treninga rutine i ograničavanja izbora su napuštene, jer upravo su nedostatak rutine i stanje stalnog izbora vrline potrošača.

Nadalje, Bauman ističe da zadovoljavanje potrošača mora biti trenutno, i to u dva smisla. Potrošačka dobra trebaju pružiti «instant» zadovoljstvo, bez odgode, bez zahtijeva nekih vještina i znanja, a zadovoljstvo mora

završiti u trenutku kada potreba za potrošnjom tih dobara ističe. To vrijeme mora biti svedeno na minimum. Naznačena redukcija najbolje se može ostvariti ako potrošači ne mogu dugo održati pozornost niti zadugo fokusirati svoju želju na bilo kojem objektu, odnosno ako su nestrpljivi, nepromišljeni i samovoljni, i iznad svega, ako su podložni «brzom uzbuđivanju» i jednako tako «brzom» gubitku interesa. Kada se želja odvoji od čekanja, a čekanje od želje, onda potrošački kapacitet potrošača dobiva novi zamah iznad bilo kakvih ograničenja (prirodnih, ili primjerice fizičke dugotrajnosti objekta želje). Tradicionalni odnos između želja i njihova zadovoljenja (ispunjenja) je izokrenut. Obećanje i nada zadovoljstva dolazi prije same potrebe i bit će uvijek veće od nje. Stoga je, za potrošača, najgora moguća vizija svijeta ona koja prikazuje svijet u kojem se više nema što poželjeti. Kako bi se povećao kapacitet potrošnje potrošači se nikada ne smiju odmarati. Oni naprotiv moraju stalno biti pred novim iskušenjima da bi se održalo stanje stalnog zavođenja i uzbuđenja. Da bi se ostvarilo djelovanje na takav način prisila mora biti «unutrašnji pritisak», ta nemogućnost da se živi na bilo koji drugi način otkriva se potrošačima kao njihova slobodna volja.

Slijedeći razvoj kibernetike, biotehnologije i političkih sustava i sami smo došli do sličnih zaključaka u smislu teze o «infantilizaciji društva» koju smo označili kao proces koji zamjenjuje socijalizaciju i označava skraćivanja vremena od pojave želje kod pojedinca do ispunjavanja te želje (vidjeti

«Unutrašnji totalitarizam» umjesto demokracije – Jesmo li osuđeni na distopiju? Filozofska istraživanja. (2004) 93 (2): 369-384.).

U nastavku Bauman navodi kako proizvođači mogu ispuniti svoj poziv jedino unutar određene zajednice, dakle njihovo ispunjenje poziva je kolektivno. S druge strane, u slučaju potrošača situacija je potpuno suprotna. Potrošnja je individualna i, na kraju, samotna djelatnost. Potrošači su sami čak i kada djeluju zajedno. Potrošnja je «prirodni neprijatelj» bilo kakvog oblika koordinacije i integracije. Potrošačko društvo je društvo kojim dominiraju kreditne kartice i život «sada i ovdje». Bilo kakva odgoda (nagrade, ispunjenja želje, potrošnje) nije poželjna (osim naravno odgode plaćanja). Potrošači su vođeni estetskim interesom, a ne etičkim normama, a potrošnja se prikazuje kao pravo na uživanje, a ne kao dužnost patnje. Potrošačkim društvom dominira trenutak izbora i imperativ iskorištavanja (potrošnje) tog trenutka. Stoga ne čudi da je potrošačko društvo «raj» za savjetovanje i reklamiranje, kao i za razne vrste proroka, proricatelja budućnosti i sl. Kao i sva ostala područja društvenog života i posao dolazi pod estetski sud i vrednuje se po svom kapacitetu generiranja zadovoljavajućeg iskustva. Kao i u slučaju slobode izbora i mobilnosti, estetska vrijednost rada postaje potentan stratifikacijski čimbenik potrošačkog društva. «Trik» je u tome da se ne smanjuje radno vrijeme u korist vremena za odmor, već se povezuje rad i hobi. Tako rad postaje zabava

koja pruža najviše zadovoljstvo. U tom smislu Bauman navodi sve češću pojavu «rada kod kuće», bez određenog radnog vremena, te primjećuje da u suvremenom društvu zakupljenost radom dvadeset četiri sata dnevno i sedam dana u tjednu nije karakteristika robova, već elite «sretnih i uspješnih» («radoholičari»). Rad ispunjen bogatim iskustvom, rad kao samoispunjenje, kao smisao života, kao temelj svega što vrijedi, rad kao izvor ponosa i dostojanstva, rad kao poziv, postaje privilegija manjine i distinktivna oznaka elite, odnosno načina života koji ostala većina može tek promatrati pomoću raznih oblika virtualne stvarnosti (kao što su primjerice «televizijski dokumentarci»).

Na kraju prvog poglavlja Bauman ponovo ističe kako je u društvu temeljenom na proizvodnji rad bio temeljna oznaka «normalnosti», a nerad (nezaposlenost) temeljna oznaka «abnormalnosti» i određujući kriterij za definiranje siromaštva. U potrošačkom društvu temeljni kriterij «normalnosti» i određivanja siromaštva je potrošnja. Siromašni su društveno i osobno određeni kao nedostatni potrošači. U potrošačkom društvu nemogućnost sudjelovanja u dominantnom obrascu potrošnje jest put ka društvenoj degradaciji i «unutrašnjem izgnanstvu». Logička posljedica naznačenog načina razmišljanja i djelovanja je i zaduživanje, jer sociokulturni ciljevi potrošnje i materijalnog bogatstva «nametnuti» su svima, a tek manjina ih može (financijski) ostvariti. Ostatku (većini) ostaju razni oblici zaduživanja, kao prividna sredstva prividnog sudjelovanja u dominantnom obrascu društvenog života – potrošnji.

Drugo poglavlje analizira uspon i pad «države blagostanja», odnosno koncepta

općeg dobra u smislu kolektivne garancije dostojanstvenog opstanka pojedinca. Bauman ističe kako je «država blagostanja», između ostalog, imala važnu ulogu u stalnoj «rekomodifikaciji rada» - pružanjem kvalitetnog obrazovanja, adekvatne zdravstvene usluge, pristojnih stambenih uvjeta i zdravstvenog osiguranja siromašnih – «država blagostanja» osigurala je stalnu dostavu radnika za kapitalističku industriju. Kako je kapitalistički način proizvodnje ovisio o stalnoj kupovini rada (radne snage), «država blagostanja» je održavala «pričuvnu vojsku» radne snage u stanju pune i stalne spremnosti za «djelatnu službu». No porast te «pričuvne vojske rada» i globalizacija kapitalizma (u suvremenom smislu) dovela je do stanja da taj «suvišak rada» više nije roba (nema vrijednost u smislu kupovanja i plaćanja), ne zbog možebitnog nedostatka kvalitete već iz jednostavnog razloga nedostatka potrebe. Moguća potražnja radne snage na lokalnim tržištima rada usmjerena je ka povremenim i fleksibilnim oblicima zaposlenja koji nisu u skladu s obrazovanom radnom snagom koju je generirala «država blagostanja». «Pričuvna vojska radne snage», i troškovi njenog održavanja za aktivnu službu danas su globalni, dok su sve državne beneficije, kao i sam autoritet države, lokalni. «Stari način» državne pomoći, za širenje i osiguranje kapitala u suvremenim društvenim i ekonomskim uvjetima, postaje nevažan. Ukratko, interes poslovanja (profit) donosi «relokaciju» mjesta poslova-

nja (u potrazi za jeftinijom radnom snagom), ostavljajući lokalnu «pričuvnu vojsku radne snage» bez ikakve mogućnosti budućeg zapošljavanja. No lokalni radnici su ujedno i lokalni potrošači, što dodatno komplicira mogućnosti razvoja lokalnih gospodarstava.

Razvoj potrošačkog društva i jedne specifične kulture življenja (potrošačke) u konačnici dovodi do toga da građani kojima je zajednica (država) pomogla u izdizanju iz početne nepovoljne situacije ne samo da tu pomoć više ne trebaju, već usvojenim potrošačkim obrascima života rastvaraju cjelokupnu koncepciju pomoći. Drugim riječima, «afirmativno djelovanje» (države) pomoglo je vlastitoj propasti.

U nastavku Bauman navodi klasifikaciju radnika na suvremenom tržištu Roberta Reicha koji razlikuje četiri tipa radnika: 1. «simbolički manipulatori» (promotori, trgovci idejama, oglašivači i sl.); 2. «edukatori» (na svim područjima, djelatni u reprodukciji atraktivnog rada u smislu ponude i potražnje); 3. «radnici osobnih usluga» (uglavnom prodavači) i 4. «rutinski radnici» (povezani s tradicionalnim načinom industrijske proizvodnje). Radno mjesto i u uvjetima suvremenog kapitalizma predstavlja izvor resursa za život, no više ne predstavlja izvor smisla života. Nadalje, u smislu sve izraženije fleksibilizacije rada dolazi do paradigmatičke promjene gdje se pojam i stanje «nezaposlenosti» mijenja u pojam i stanje «suvišnosti».

Porast siromaštva logički označava i neefikasnost radne etike. No ukoliko se ta neefikasnost radne etike prikazuje kao posljedica nerazumijevanja i neposluga

spram osnovnih zapovijedi radne etike, onda se ta propast može obrazložiti ili moralnim nedostacima ili kriminalnim intencijama onih koji su siromašni. Time se otvara mogućnost kriminalizacije siromašnih. Između ostalog, povezivanje siromaštva i kriminala otklanja moralne obveze prema siromašnima.

U trećem poglavlju Bauman analizira «budućnost novog siromaštva», uz uvodnu napomenu kako postoje mnogi načini bivanja ljudskim bićem, a svako društvo konstruira i bira one koje će tolerirati i one koje neće tolerirati. Bauman pri kraju ove knjige sažima povijesni pregled percepcije siromaštva i siromašnih, od srednjeg vijeka do danas, ističući pritom kako siromašni danas nemaju nikakvu društvenu ulogu, posebice ne u smislu poželjnosti, ili potrebnosti. Podsjetimo, u razdoblju srednjeg vijeka siromašni su bili označeni kao «djeca Božja», a pomoć siromašnima bilo je jedno od sredstava «spasa». Patnje siromašnih bile su oznaka «izvornog grijeha» čovječanstva i prilika za iskupljenje, siromašni su bili «Božji dar» ostalima koji nisu bili siromašni. Razvojem modernog društva i procesom «rašćaranja svijeta», te razvojem radne etike, siromašni postaju prijetnja društvenom poretku i kriterij određivanja norme («normalnosti»). Kršćanska etika pomoći postala je nepotreban teret u svijetu individualne odgovornosti kojim dominira ideologija «jednakih šansi». Daljnjim razvojem modernog društva, i posebice koncepta «države blagostanja», koju između ostalog

karacterizira usmjerenost na socijalno osiguranje i pomoć, siromašni postaju «pričuvna vojska rada». Pretvaranje «siromašnih sadašnjice» u «radnike budućnosti» imalo je i političkog i ekonomskog smisla. Služilo je kao jedan od pokretača ekonomije temeljene na industrijskoj proizvodnji, te kao čimbenik socijalne integracije. No u potrošačkom društvu postmoderne, ili kasnog moderniteta, ništa od navedenog više nema svoju smislenost. Siromašni postaju potpuno beskorisni jer ne mogu sudjelovati u dominantnom potrošačkom obrascu života. Nedostatak bilo kakve društvene uloge siromašnih u društvu potrošača posljedično vodi nedostatku bilo kakve moralne obveze tog društva spram siromašnih. Stoga je nužno da ti siromašni budu «nevidljivi» («dobar siromah je nevidljivi siromah»). U vremenu dominacije «individualnih utopija», subjektivizirane ideologije izbora i neumorne zaludjenosti «novim stvarima» za potrošnju, jedino bitna promjena u sustavu vrijednosti može, između ostalog, donijeti i drugačiji odnos prema siromašnima. Na samom kraju Bauman navodi dio iz intervjua s Corneliusom Castoriadisom kojeg su pitali: «Što dakle vi želite, promijeniti čovječanstvo?». Castoriadis je odgovorio: «Ne, već nešto puno skromnije. Želim da se čovječanstvo promjeni, kao što je to već učinilo nekoliko puta».

Krunoslav Nikodem

Mark Poster

INFORMATION PLEASE.

Culture and Politics in the Age of Digital Machines.

Duke University Press, Durham and London, 2006. 303 str.

Kada analiziramo razvoj informacijskih tehnologija i medija općenito, te njihov sociokulturni status i utjecaj, onda je Mark Poster, profesor povijesti, te filma i medija na Kalifornijsko Sveučilištu u Irvineu, svakako jedan od onih autora koje možemo označiti neizostavnima. Njegova nova knjiga, «Informaciju molim. Kultura i politika u doba digitalnih strojeva», analizira društvene i kulturne učinke elektronički posredovanih informacija. Sadržaj knjige podijeljen je na tri dijela – u prvom dijelu analizira se odnos globalnih politika i novih medija; tema drugog dijela je kultura digitalnog jastva, a treći dio analizira ulogu digitalnih roba u svakodnevnom životu.

Uvod oslikava priču o tome kako se u vrijeme prije digitalnih mobitela, interneta i sl. informacije, između ostalog, moglo dobiti pomoću telefonskih operatera, jednostavnim zahtjevom «molim informaciju». U potrazi za tim vremenima Poster je na internetu pronašao sljedeću priču anonimnog autora: «Jedno od prvih sjećanja mog ranog djetinjstva jest stari telefon moga oca, obješen na zid. U stvari, to je bio jedan od prvih telefona u našem susjedstvu. Iako sam bio premali da bih dohvatio telefon, uživao sam slušajući majku kako razgovara, a uskoro sam otkrio kako unutar tog prekrasnog uređaja živi nevjerojatna

osoba. Njeno ime bilo je «informaciju molim», i znala je gotovo sve što se uopće moglo znati. Moje prvo osobno iskustvo s tim «duhom u boci» bilo je kada sam čekićem ozlijedio prst, a roditelji nisu bili kod kuće. Bol je bila strašna, no nije imalo smisla plakati jer nikoga nije bilo kod kuće, a tada sam se sjetio telefona, podigao slušalicu i rekao «informaciju molim». «Duh u boci» uskoro se javio i ja sam se požalio na ozljedu prsta. Nakon kratkog razgovora dobio sam upute kako liječiti ozlijeđeni prst, a od tada sam zvao «informaciju molim» skoro svaki dan zbog različitih stvari (od pomoći pri učenju matematike, zemljopisa, do toga što moj novi kućni ljubimac jede). Primjerice, pitao sam kako se «speluje» riječ «fix» i sl. Sve se to događalo u malom gradiću na sjeverozapadu SAD-a. U mojoj devetoj godini preselili smo se u Boston, a meni je puno nedostajala moja prijateljica iz tog starog, drvenog telefona. Kako sam odrastao sjećanje na te događaje ostalo je trajno, i sve sam više cijenio strpljivost i razumijevanje te «osobe iz telefona». Prije nekoliko godina bio sam na službenom putu u tom dijelu SAD-a, i imao sam nešto vremena između dva leta, te sam odlučio nazvati telefonskog operatera u mom rodnom gradiću. Rekao sam «informaciju molim» i začudo, čuo sam poznati glas kako izgovara riječ «informacije». Iznenađen, i bez pripreme, nisam znao što reći, te sam upitao: «Kako se «speluje» riječ «fix»?» Nakon duže pauze, poznati glas je rekao: «Mislim da ti je do sada prst već zaliječen». Rekao sam: «To si stvarno ti». I ispričao joj koliko su mi njeni odgovori značili, a ona je meni rekla koliko su joj moji pozivi značili, posebice jer nikada

nije imala djece. Pitao sam je mogu li nazvati ponekad, a ona je potvrdno odgovorila i dodala: «Samo traži Sally». Tri mjeseca nakon toga ponovo sam bio u tom dijelu SAD-e i nazvao sam taj broj, no javio se neki drugi, nepoznati glas. Pitao sam gdje je Sally, a glas je pitao jesam li njen prijatelj. Odgovorio sam: «Da, vrlo stari prijatelj». Na to sam dobio odgovor da je Sally već duže vrijeme bila bolesna i da je preminula prije nekoliko tjedana. Tužan, htio sam već spustiti slušalicu, kada me glas upitao jesam li ja Paul. Odgovorio sam potvrdno, a glas je rekao kako mi je Sally ostavila poruku u slučaju da nazovem. Poruka je glasila: «Reci mu da još uvijek tvrdim kako ima i drugih svjetova za pjevanje»».

Kroz ovu priču Poster pokušava prikazati promjene u informacijskim tehnologijama, jer, između ostalog, «informaciju molim» je nekada bila osoba, a danas je stroj. Poster u uvodu ističe kako ga zanima kulturno značenje prijelaza informacije od ljudi ka strojevima, promjena u prirodi same informacije, te način na koji ta informacija posreduje i stvara odnose između ljudi i strojeva. Poster smatra da kulturalna teorija do sada nije do kraja uspjela obuhvatiti implikacije novih medija na konstituiranje pojedinačnog jastva i kulture općenito.

Na početku Poster ističe kako se informacija sve više pojavljuje u složenom odnosu ljudi i strojeva, te kultura više ne može biti proučavana odvojeno od tehnologije. Stoga mnoge dugotrajne pretpostavke karakteristične za moderno društvo zahtijevaju reviziju, primjerice da je

kultura u svojoj biti nacionalna. Lokalna vjerovanja, vrijednosti i načini djelovanja više se ne mogu promatrati kao apsolutni ili kao ekskluzivni. Lokalno sve više postaje relativno, a globalno sve više postaje univerzalno. No to univerzalno, za razliku od ranijih određenja, bit će sastavljano od heterogenih globalnih fragmenata. Primjerice, kulturni objekti (tekstualni, zvučni, slikovni) na internetu postoje u digitalnoj domeni koja je «svagdje odjednom». Ti su objekti odvojeni od svog izvorišta, ili proizvodnje, te odmah ulaze u prostor koji nema specifično teritorijalno ucrtavanje. Kao rezultat toga, internet konstituira distribuiranu kulturu, heteroglosiju koja pokriva «virtualnu» Zemlju. Kulturni objekti u novim medijima odvojeni su od svojih društava, a njihov smisao može biti spoznat jedino unutar medija u kojem postoje (kibernetičkog prostora). Internet omogućava planetarno prenošenje kulturnih objekata preko svih kulturnih granica, s vrlo malo «smetnji». Komunikacije se danas šire s digitalnom preciznošću. Kibernetička teorija u potpunosti se ostvarila u internetu, i strojevi i ljudsko tijelo djeluju na okoliš kroz preciznu reprodukciju informacije i signala u beskrajnoj povratnoj spregi koja prilagođava promjene i neočekivane događaje.

U nastavku Poster analizira hermeneutičku vrijednost postkolonijalnih studija, te postavlja hipotezu da umnožavanje globalizacijskih procesa označava opadanje samog koncepta postkolonijaliteta i njegovu promjenu i ulazak u širi fenomen globalizacije. Iako naslijeđe Zapadnog imperijalizma još uvijek postoji u mnogim dijelovima svijeta, prije svega u institucionalnim oblicima ostalim iz

imperijalističkog doba i elitama koje je to vrijeme generalno; iako u mnogim slučajevima kolonizirani narodi u razdoblju Zapadnog imperijalizma (1500-1950) još uvijek «ispaštaju» zbog nepovoljnih odnosa prema SAD-u i Europi, Poster smatra da se sadašnje stanje procesa globalizacije, označeno širenjem moći transnacionalnih korporacija, najbolje može razumjeti ne sa stajališta postkolonijalizma, već sa stajališta koja teže odmaknu od oblika dominacije. U tom smislu Poster ukazuje na nedostatke osnovnih postavki postkolonijalnih (kolonijalnih, neokolonijalnih) teorija, kao što je primjerice redukcionistički dualizam odnosa «kolonizator-kolonizirani». Pritom navodi Stuarta Halla koji ističe kako valja razumjeti da je i «uspon Zapada globalna priča» u kojoj prevladavaju međusobni, a ne jednostrani, utjecaji. Poster ističe da se migracije «nezapadnjaka» na Zapad, širenje zapadnih roba i obrazaca potrošnje na «nezapad», i razmjena kulturnih dobara između Zapada i drugih dijelova svijeta ne može jednostavno «smjestiti» u kategoriju odnosa «kolonizator – kolonizirani». Kritizirajući Bhabhin koncept «hibridnog postkolonijalnog subjekta», prije svega zbog zanemarivanja utjecaja novih medija na konstituiranje «tipova hibridnosti», Poster se okreće Appaduraju koji ističe kako doba globalizacije može upravo koristiti «koloniziranima» u smislu migracija. Medijski posredovani imaginarij koji nadilazi nacionalni prostor jedan je od ključnih čimbenika u tim migracijama. «Postkolonijalne» teorije ovisile su o «stabilnoj geografiji

nacija» i asimetriji odnosa između Zapada i «ostatka svijeta», no u doba globalizacije utemeljenje političkog u naciji postaje, barem djelomično, prijeporno.

Posterovo oslanjanje na Appaduraju prije svega proizlazi iz činjenice da Appaduraj, za razliku od drugih navedenih autora koji se bave sličnom tematikom, više pažnje posvećuje medijima. Posebice stoga što tehnologije medija (Appaduraj to naziva «medijscape») rastvaraju uvriježene koncepcije teritorija. U tom smislu i kulturni objekti se restrukturiraju na načine unutar kojih lokalni konteksti gube svoju «moć familijarizacije». Lokalne prakse više nisu ekskluzivni temelj za oblikovanje individualnih identiteta. U kontekstu globalnih medija u području kulture javljaju se novi tipovi «nesvjesnog». Kako je poznato, pitanje «nesvjesnog» razvija se u psihoanalizi (Freud), a kasnije se širi na područje lingvistike (Lacan), politike (Jameson), kulture (MacCannell) itd. No ono što razlikuje «medijsko nesvjesno» od drugih područja jest činjenica da mediji predstavljaju tehnologiju, odnosno informacijske strojeve. Psihičko, političko ili kulturno «nesvjesno» odnosi se na područje ljudskih odnosa, suprotno tome, «medijsko nesvjesno» uključuje «dimenziju stvari». Poster ističe kako u «medijskom nesvjesnom» dolazi do nove konstrukcije subjekta i objekta koju on naziva «ljudostroj».

Mediji strukturiraju jastvo unutar same komunikacije (slično jezičnom strukturiranju jastva). Za Postera, važno pitanje je kako globalno umreženi komunikacijski sustav «nesvjesno» utječe na nove konfiguracije subjektivnosti korisnika. U

tom smislu važno je uzeti u obzir višestruku «prirodu» interneta, postojeće društvene i kulturne oblike koji su utjecali (i na koje je utjecala) «digitalna kultura», te odnose nezapadnih kultura prema internetu. Nadalje, Poster navodi da odgovor na pitanje interneta kao tehnologije moći nesvjesne konstrukcije subjekata ovisi o određenim aspektima globalnih komunikacija i određenim područjima društvenih i kulturnih praksi. Medijski učinak globalnih mreža vrlo je različit, od korisnika srednjih godina koji kupuje/prodaje dionice, do korisnika mlađih godina koji je uključen u neku od popularnih «online igara». Materijalna specifičnost globalne računalne mreže konstituira pozicije subjekta u jednoj, do sada neviđenoj, planetarnoj javnoj sferi. Digitalna «priroda» pozicija subjekta na internetu i digitalna obilježja «kulturne transmisije» predstavljaju osnovne uvjete koji određuju konfiguraciju te javne sfere. Poster smatra da ta digitalna javna sfera ne destabilizira toliko komunikaciju «licem u lice», koliko utječe na konstrukciju subjekta (kroz samu specifičnost svog medija) na način koji je različit od usmenog ili pismenog modela konstituiranja jastva. U digitalnom mediju oblikovanje subjekta postaje zadatak inherentan kulturnoj razmjeni, i to na planetarnoj razini.

U nastavku Poster analizira «informatičko carstvo» SAD-a, te ističe kako određivanje strategije otpora prema moći SAD-a mora početi s priznavanjem te moći. Napomena se, prije svega, odnosi na medijski prostor

unutar SAD-a gdje javne rasprave zanemaruju tu moć i time posredno doprinose agresiji u «ime demokracije». Zatim se Poster vraća na temu spajanja ljudskog i strojnog, uz obrazloženje smisla tog spajanja koje on ne vidi u smislu «produžetka» (strojne proteze ljudskoga), ili u nekom drugom strojnom dodatku ljudskom biću, već u intimnom preklapanju koje će konstituirati sučelje izvan binarnosti odnosa subjekt-objekt. Pritom nudi tri argumenta o spajanju umreženih digitalnih informacija i ljudi: Prvo, to je razvojni, neizbježni i središnji aspekt globalizacije; Drugo, ono sadrži brojne izazove i resurse za još opasnije oblike moći i Treće, ono pruža i mogućnosti otpora u smislu razvoja decentraliziranih, multikulturalnih globalnih mreža. U daljnjoj analizi Poster određuje razliku materijalnog i virtualnog, te društvene posljedice razvoja «virtualne kulture», posebice u smislu promjena u «mehanizmima moći». Tako navodi Hardta i Negria koji pojavu Carstva, između ostalog, tumače promjenom u mehanizmima moći, od društva discipline prema društvu kontrole. Pritom očekivano referira Foucaulta i Deleuzea. Ukratko, sociokulturni razvoj društva od tradicionalnog ka modernom i onda kasnom modernitetu (post-moderna) možemo promatrati kao prijelaze od društva discipline ka društvu kontrole kojeg onda mijenja društvo zabave.

U posljednjem dijelu prvog poglavlja Poster, pozivajući se na Baudrillarda, otvara jedno od brojnih prijepornih pitanja suvremenog svijeta, ono o ljudskim pravima koja u kontekstu globalizacije sve više postaju legitimacija

hegemonije Zapada, posebice SAD-a, nad ne-zapadanim svijetom. U tom smislu ponovo upozorava na vrlo skorbu potrebu stvaranja političke doktrine koja bi uključivala i prava ljudsko-strojnog sučelja. Drugim riječima, čini se kako je stvaranje «inteligentnog Drugog» (u smislu umjetne inteligencije, klonu ili nekog oblika kiborga) neizbježna posljedica razvoja (bio) znanosti i tehnologije, te se, između ostalog, postavljaju i pitanja prava tih «umjetnih bića» (vidjeti autorov članak «Ljudsko-konačna granica. Biotehnologija (ra)stvaranja i dolazak poslijeljudskoga» koji izlazi u novom broju Filozofskih istraživanja). U drugom poglavlju («Kultura digitalnog jastva») Poster na početku analizira sve prisutniju pojavu «krađe identiteta». S tim u vezi postavlja pitanje nije li, u toj pojavi identiteta kao subjekta krađe, sama priroda identiteta dovedena u pitanje? Ukoliko identitet može biti ukraden, kao primjerice automobil ili kreditna kartica, onda on mora biti nešto kao dio privatnog vlasništva, nešto što se može materijalno posjedovati. U tom slučaju, naglašava Poster, nužna je rekonstrukcija koncepcije identiteta kao istovremeno i subjekta i objekta. Pritom je ipak jasno kako je u slučaju «krađe identiteta», kao prvenstveno karakteristike 21. stoljeća, riječ o krađi informacija. Naravno, takav oblik krađe ne bi bio moguć bez uspostave novih odnosa između ljudi i «informativskih strojeva». Otvaranje mogućnosti «krađe identiteta» povezano je s prijelazom utemeljenja pojedinačnog jastva iz tijela (i svijesti) u digitalnu bazu podataka. Kolokvijalno

rečeno, ljude više ne određuje ono što oni misle, osjećaju, vjeruju i/ili kako izgledaju i sl., već prije svega ono što je o njima zapisano u računalnim bazama podataka. Plastičan prikaz mogućih neugodnosti takvog stanja dan je primjerice u filmu «Mreža» iz 1995. godine (Sandra Bullock u glavnoj ulozi). To je bila godina planetarnog širenja isto tako planetarne mreže (interneta), no «krađe identiteta» (ili preciznije rečeno, identifikacijskih podataka) u širem smislu javljaju se nešto kasnije. Prijelaz iz modernog u društvo kasnog moderniteta između ostalog označava i razvoj računalne tehnologije i bioznanosti, koji pak bitno utječe na percepciju samog identiteta. Modernističko razračunavanje između svijesti i/ili tijela kao primarnih «nositelja» identiteta zamjenjeno je digitalnim bazama podataka i DNA analizom.

U nastavku Poster analizira društveni utjecaj novih medija, posebice stoga što mnogi kritičari u tom smislu ističu narušavanje moralnih osnova društva. Naznačena analiza dolazi do punog izražaja u pitanjima medijskih sadržaja koji su namijenjeni djeci. Poster navodi rezultate jednog istraživanja iz 1999. godine koje je, između ostalog, pokazalo da jedna četvrtina djece u dobi od dvije do četiri godine ima televizor u svojoj (spavaćoj!?) sobi (podaci za SAD-e, na žalost bez detaljnijih podataka o uzorku i metodologiji istraživanja). Jasno je da sve više djece u sve ranijoj dobi ima sve više različitih medija u svojim sobama. Posljedice takvog «medijsko-socijalizacijskog okruženja» su također sve jasnije i vidljivije, i u društvima koja su na nešto nižem stupnju socioekonomskog razvoja od SAD-a. U

brojnim primjerima medijskih sadržaja «za djecu» izdvojiti ćemo jedan, kojeg osobno smatramo paradigmatičkim primjerom «svijeta koji dolazi», a to su naravno Teletubbies-i. Serija izvorno nastaje 1997. godine u produkciji BBC-a, a u SAD-e dolazi godinu dana poslije kao prvi televizijski program namijenjen djeci u dobi od godinu dana. Od tada mnogo kritika je izrečeno i napisano «protiv» Teletubbies-a, od toga da potiču na usvajanje potrošačkih obrazaca života, do toga da slave homoseksualne životne stilove. Poster pak ističe zanimljivost televizijskog zaslona na svakom teletubbiesu, kao primjer stroja u stroju, te navodi kako ta serija, kroz posredovanje stroja, prezentira djeci strukturu njihovih vlastitih želja. Umjesto priča o tome što bi bilo «kad bi drveće hodalo» danas imamo priče o tome kako «teletubbiesi hodaju Zemljom». Prirodni zakoni entropije, umnogome potpomognuti ljudskim (ne)djelovanjem vode izumiranju drveća, no za sada nije jasno što bi moglo potaknuti «izumiranje teletubbies-a»? Vjerojatno neki programirani biočip namijenjen još nerođenoj djeci? Možda ipak ta usporedba, između drveća (kisik kao osnova života) i teletubbies-a (potrošnja kao osnova života), i nema previše smisla, barem za sada (dok se ljudski život još uvijek živi ljudskim tijelom i svijesću).

U trećem poglavlju Poster analizira različite sociokulturne i političke posljedice razvoja digitalne kulture. S tim u vezi ističe kako umrežena računalna tehnologija sučeljava čovječanstvo s dramatičnim izborom između

kontrole u Orwellovom smislu i daljnje demokratizacije kulture. Pritom pak zaboravlja na sve češće spominjanu Huxleyevu viziju «vrlog novog svijeta». Nadalje, Poster ističe kako u visoko tehnologiziranom svijetu ipak postoji mogućnost otpora, koju on pronalazi u svakodnevnom životu. Obrazloženje te mogućnosti Poster vidi u činjenici da svakodnevni život i nema neki određeni status u dominantnim poretcima politike i ekonomije. Smatramo da je tu u krivu, jer upravo je svakodnevica osnova novog ekonomskog i političkog poretka (u smislu svakodnevne potrošnje i političke pasivnosti). Naravno da je takva tvrdnja redukcionistička i zahtijeva šire obrazloženje, prije svega jer naznačeni odnosi nisu nimalo jednoznačni. Primjerice, teško je ozbiljno tvrditi da demokratskim poretkom razvijenog Zapada u potpunosti dominira politička pasivnost građana, prije bi se moglo reći da je primjetno prisutna «simulacija političke aktivnosti», često puta oko tema i problema koji su «medijski važni» (da ne kažemo «medijski konstruirani»).

Na kraju, Poster ističe kako se u digitalnoj kulturi javlja nova kontradikcija suvremenog kapitalizma, ona između imperativa prodaje (digitalnih) roba i zaštite privatnosti (informacije).

Krunoslav Nikodem

Carl A. Maida (ed.)

**SUSTAINABILITY AND COMMUNITIES
OF PLACE.**

Berghahn Books, New York, Oxford,
2007., 261 str.

Od *Bruntland izvještaja* (1987.) koncept održivog razvoja postao je dominantna razvojna i ekološka vizija, ali i istraživačka paradigma. Međutim, popularnost koncepta izazvala je ne samo lavinu kritika već i niz konflikata između različitih aktera (znanstvenika, aktivista, državne birokracije) i disciplina oko definicije održivosti i održivog razvoja. I dok tehnicistička perspektiva inzistira na tehničkim rješenjima okolišnih problema, humanističke perspektive ukazuju na politička rješenja. Urednik zbornika, Carl A. Maida, u *Uvodu* ustvrđuje da koncept održivosti zahtijeva da se socijalni, ekonomski i okolišni faktori unutar ljudskih zajednica promatraju i razumiju interaktivno i sistematično. Iz toga slijedi važan uvid u povezanost održiva razvoja i lokalnih praksi – svaka zajednica ima različite potrebe i kvalitetu života.

Usprkos lokalnim varijacijama, participacija građana predstavlja konstantu pokreta „održive zajednice“. Tu se radi o formiranju novih partnerstava između lokalnog stanovništva, države, nevladinih organizacija i eksperata, s ciljem kreiranja i motrenja indikatora održivosti poput rada, stanovanja, zdravlja... Pritom je presudan civilni angažman jer samo lokalni stanovnici nekog područja imaju relevantna praktična iskustva i dolaze do važnih intuitivnih uvida. Idealni indikator održivosti bio bi,

prema Maida, „interaktivna mjera“ koja označuje „koliko dugo i koliko dobro određena crta kvalitete života ili zdravlja prirodnog sistema može sebe održavati“ (str. 2). Takva mjera zahtijeva jasnu definiciju granica i kapaciteta sistema, regije, zajednice. Maida ističe teoriju holističkog planiranja koja prepoznaje veze između ekoloških principa (konzervacije, biodiverziteta i restauracije) i socijalno-znanstvenih principa (ljudska mjerila, socijalna pravičnost, ljudski razvoj), ali također naglašava da se ideja održivosti vraća ideji regije kao platformi i razuma i demokracije. Regionalna kultura osigurava diverzitet praksi za građane ali i lokalne perspektive koje oblikuju personalne identitete. To iskustvo rađa kolektivni identitet i „ekologiju javnih simbola“ koja zajednici pomaže pri definiranju mjesno centriranih etičkih i estetskih normi. U konačnici to će rezultirati neposrednim i spontanim formama interakcije. Dakle, s onu stranu univerzalističkih prosvjetiteljskih pretpostavki, inzistira se na lokalnim znanjima koja nisu vezana samo uz ruralni već i uz urbani život.

Za razumijevanje radova u zborniku ključan je i bioregionalistički koncept baziran na ekološkim principima i tradicijama vernakularne kulture. Bioregionalisti zamišljaju pravednije odnose između ljudskih i prirodnih sistema kroz reorganiziranje društva oko zajedničkih ekosistema ili bioregija na temelju principa održivosti. Mnogi autori pozivaju na „oporavak zajedničkosti“ kao sredstvo spašavanja lokalne zajednice kroz direktno uključivanje ljudi u mrežu prirodnih resursa. To je moguće pomoću revitaliziranja osjećaja

građanstva (*citizenship*) baziranom na zajedničkom upravljanju hranom, vodom, tlom i energetske resursima. Zajednice mjesta (*communities of place*) stvaraju veze između ljudi, njeguju osjećaj blagostanja i osiguravaju elastičnost u krizama.

Zbornik se sastoji od tri cjeline – *Local and Global Knowledge; Local Practices: Adaptive Strategies and State Responses; Social Capital, Civic Engagement, and Globalization* – od kojih svaka uključuje četiri rada.

Prvi dio obuhvaća radove koji se bave konfliktima između lokalnog i globalnog znanja, a započinje radom Claudea Raynauta, Magde Zanoni, Angele Ferreira i Paola Lane pod nazivom *Sustainability: Where, When, for Whom? Past, Present, and Future of a Local Rural Population in a Protected Natural Area (Guaraqueçaba, Brazil)* u kojem ne samo da se provodi kritička analiza ideje održivosti već se pokazuje kako i kada se održivost primjenjuje na određenu lokalitetu u svrhu zaštite i prezervacije okoliša i lokalnih kultura. Na temelju studije slučaja u Guaraqueçabu, u kojoj se vide promjenjivi odnosi između šume i rezidualne populacije, autori pokazuju razlike i kontradikcije između različitih koncepcija održivog razvoja apliciranog na lokalnom nivou. Iz tih razloga, smatraju autori, održivost ne može biti etablirana na čistim, unaprijed gotovim kriterijima koji vode dugotrajnom stanju prirodnog i socijalnog ekvilibrija.

Aljaska je američka najveća država, zemlja parkova i turizma ali i industrijskog razvoja. Probleme koji proizlaze iz sruha lokalnih praksi seoskih

poslovnih korporacija (*village-level business corporation*) i državne regulative u vezi zaštite divljine i obnovljivih resursa, propituje Thomas F. Thornton u tekstu *Alaska Native Corporations and Subsistence: Paradoxical Forces in the Making of Sustainable Communities*. Kada su na temelju *Alaska Native Claims Settlement Act* (ANCSA) 1971. male, održive domorodačke zajednice reorganizirane u profitno orijentirane korporacije, mnogi su predviđali kako će korporativni kapitalizam progutati njihove kulture i aimilirati ih u *mainstream* američke ekonomije i društva. Nakon trideset godina autor, u kontekstu globalizacije, evaluira rezultate i baštinu ANCSA-e te unikatni korporacijski model i kulturu koja je alternativa transnacionalnoj korumpiranoj korporacijskoj kulturi.

Fundamentalnu brigu za domišljanje, prikladno prepoznavanja i zaštitu zemlje kao domorodačkog kulturnog resursa tematizirala je Johanna Gibson u *Communities Out of Place*. Autorica na australskom primjeru pokazuju tenzije između domorodačkih, komunalnih vrijednosti i suverenosti razvijenih zemalja, te anksioznost nacionalne vlasti nad prirodnim resursima, pa predlaže sistem zaštite i brige temeljen na zajednici kao cirkulaciji odnosa, međusobna prepoznavanja članova i samoregulaciji.

Dario Novellino je u *'Talking About Culture and Signing Contracts': The Bureaucratization of the Environment on Palawan Island (the Philippines)* konstatirao kako na Filipinima legislativni zahtjevi i birokratske procedure povezane s domorodačkim zahtjevima nad zemljom i resursima ne kreiraju poticajnu okolinu za održivu kulturu i prakse temeljene na zajednici. Stari, striktni kazneni protekcionizam

zamijenjen je jednako opasnim, na zajednici temeljenim programima upravljanja šumom. Domorodačke zajednice više nisu naprosto deložirane sa svojih teritorija već su pozvane na nagodbe s državom. Usprkos njihovim obećavajućim karakteristikama, državni programi mogu pridonijeti eroziji sredstava za život i socijalne kohezije te negativnim efektima na fragilne šumske ekosisteme. Novellino propituje konflikte vlade i nevladinih organizacija oko načina percipiranja i korištenja prirodnih resursa od strane tradicionalnih zajednica. Te probleme autor analizira pomoću koncepta „kulture“ koji se spontano širio u Bataka i ostalih područja Filipina, a blizak je nizu lokalnih pojmova.

Radovi druge cjeline propituju lokalne prakse zajednica u tranziciji, s posebnim naglaskom na konflikte između inovativnih adaptivnih strategija koje koriste lokalne zajednice kako bi očuvale resurse i načine života te regulativnih odgovora državnih agencija. „Svi su tako ranjivi“, izjava je koja ilustrira rašireno vjerovanje među mađarskim aktivistima. Međutim, Krista Harper je uočila socijalne nejednakosti u okolišnim debatama koje izlaže u radu *Does Everyone Suffer Alike? Race, Class and Place in Hungarian Environmentalism*. Naime, nekoliko je environmentalista raskinulo trend predstavljanja okolišne problematike separirane od socioekonomskih i spacijalnih nejednakosti. Autorica na temelju istraživanja okolišne problematike, civilnih prava Roma i javnog zdravlja, pokazuje kako su grupe koje najviše pate zbog

izraženih socioekonomskih dispariteta osjetljivije i ranjivije na okolišnu degradaciju i bolesti. Na taj način ona u raspravu uvodi političku ekologiju ljudskog zdravlja te naznačava mogućnost prevladavanja jaza između okolišnih i romskih organizacija u Mađarskoj.

Istražujući Sabon Zongo, urbanu zajednicu smještenu u ghanskom gradu Accri, Deborah Pellow je u *Attachment Sustains: The Glue of Prepared Food*, zaključila da su socijalne veze i njihov kulturalni sadržaj, te spacijalizacija lokalnih praksi, intrinzične zadovoljavanju fizičkih potreba i kvalitete života – elemenata fundamentalnih održivosti zajednice. Rad se temelji na analizi interakcija socijalnih, ekonomskih i okolišnih faktora u Sabon Zongu, konkretno na pripremanju i prodaji hrane. Zajednica održava kulinarske tradicije vernakularne kulture ali i prihvaća nove tradicije i prakse. Stoga se autorica posebno osvrnula na kreolizaciju potrošnje hrane i utjecaj akulturacije i hibridizacije na socijalnom i spacijalnom organiziranju zajednice.

Na samom početku rada *Globalization, Local Practice, and Sustainability in the High Plains Region of the United States* Janet E. Benson je istaknula kako ruralne zajednice nisu sinonimi farmerskih obitelji te se mogu razlikovati prema kategorijama zaposlenja, tipa poljoprivrednog poduzetništva i etniciteta. Ideja lokalne prakse postavlja niz pitanja – tko participira u regionalnoj kulturi; u kojem opsegu egzistiraju kolektivni identiteti te kako država i nacionalne politike oblikuju lokalnu praksu... Efekti globalizacije utječu na ruralne zajednice u SAD-u. Visoko

mobilni kapital privlači jednako mobilne ljudske populacije. Interakcije socijalnih, ekonomskih i okolišnih faktora autorica razmatra na slučaju jugozapadnog Kanzasa, centra uzgoja govedine i područja u kojem ruralna populacija opada i postaje etnički raznolikija. Benson zaključuje kako je evidentno da ruralna mjesta više nisu kulturalno ni socijalno homogena (klasa, generacija, etnicitet).

Posljednji rad druge cjeline u koautorstvu Barbare Yablon Maide i Carla A. Maide *Quality of Life, Sustainability, and Urbanization of the Oxnard Plain, California* propituje neka pitanja populacijskog rasta i javne politike. Autori istražuju stavove stanovnika o uporabi zemlje i razvoju te percepciju rapidne urbanizacije poljoprivrednog područja. Skupina informiranih rezidenta i eksperata kreirala je indikatore kvalitete života kojima su se mjerile karakteristike ekonomije, socijalnog blagostanja i okolišnog zdravlja. Autori ističu civilni angažman kao ključni faktor ovog procesa.

Treću cjelinu čine radovi koji propituju prakse povećanja socijalnog kapitala u lokalnim zajednicama te radovi koji kritički raspravljaju o kulturalnim praksama potrošnje i samodostatnosti zajednice koja se nudi da pomogne lokalitetima u nošenju s izazovima globalizacije. Kenneth A. Meter u tekstu *Linked Indicators of Sustainability Build Bridges of Trust* opisuje kako su rezidenti nekoliko zajednica u Minneapolisu, u suradnji s tehničkim ekspertima i profesionalnim istraživačima, formirali novu formu urbanog partnerstva s ciljem adresiranja okolišnih problema,

zaštite od polucije te kreiranja novih globalno primjenjivih mjera.

Karla Caser u *The Design of the Built Environment and Social Capital: Case Study of a Coastal Town Facing Rapid Changes* predstavlja rezultate studije provedene u maloj zajednici Port Aransas, kojom detektira i objašnjava načine kojima je kapital (kulturalni, socijalni, simbolički) objektiviran u izgradnji okoliša te kako on doprinosi konsolidaciji moći pojedinih grupa. Caser je identificirao četiri načina na koji izgrađeni okoliš objektivizira socijalni kapital – simbolički i fizički veže socijalne interakcije, rađa identite i predvidljivost.

Sociomaterial Communication, Community and Ecosustainability in the Global Era rad je u kojem Richard Westra opisuje unikatnu perspektivu političke ekonomije nastale u Japanu i propituje materijalno sposobnu ekoodrživu budućnost inherentnu putanji globalizacije. U konačnici Westra na temelju elemenata zelene teorije (*Green theory*) i „novih ideja socijalizma“ (str. 222) skicira rudimente modela materijalno sposobne ekoodržive budućnosti.

Zbornik zaključuje rad Snježane Čolić *The Prospect of Sustainability in the Culture of Capitalism, Global Culture and Globalization: A Diachronic Perspective* u kojem autorica na temelju dijakronijske analize sugerira odbacivanje globalističke ideje povijesnog razvoja koja partikularne interese i vizije podiže na nivo univerzalnih principa. Obzirom da je osnovna karakteristika svijeta pluralnost, ideja jednog svjetskog ekonomskog sistema temeljenog na slobodnom tržištu i jedinstvenog sustava vrijednosti pokazuje se utopijskom. Globalni kapitalizam instrumentalizira ljudska bića, a globalizacija teži legitimiranju tih

aspiracija. Snježana Čolić ističe kako ti depersonalizirani stavovi i njihova kultura konzumerizma nisu održivi. Antropologija pomaže razumjeti održive načine življenja, ne samo u smislu fizičkog tretiranja okoliša već i u kategorijama vrijednosti, vjerovanja, srodstva političkih ideologija i ritualnih tradicija. Iz tog razloga, autorica afirmira kritičku analizu održivosti na temelju multiplih perspektiva baziranih na interesima i potrebama određenih društava, a ne na univerzalističkim interesima bilo koje dominantne ideološke, metodološke ili povijesne tradicije.

Izrazita vrijednost ovog zbornika nije samo u evidentnom doprinosu promišljanjima konkretna življenja i prakticiranja održiva razvoja već i u njegovoj multidisciplinarnosti i internacionalnosti. Nudeći promišljanja održivosti iz područja različitih disciplina (antropologije, sociologije, ekonomije, prava, geografije, arhitekture...), zbornik ne samo da prelazi granice znanstvenih disciplina već transcendirira nacionalne i kontinentalne granice, predstavljajući studije koje propituju odnose i veze društva, kulture i okoliša u zajednicama Latinske i Sjeverne Amerike, Afrike, Pacifika i Istočne Europe, predstavljajući tako vrijedan poticaj daljnjim teorijskim promišljanjima i istraživačkim radovima.

Marija Geiger

Vandana Shiva

EARTH DEMOCRACY.

Justice, Sustainability and Peace.

**South End Press, Cambridge (MA), 2005.
207 str.**

Nakon dugogodišnjeg istraživačkog rada na pitanjima zaštite okoliša i biološke raznolikosti te prava intelektualnog vlasništva indogenih i ženskih znanja, koji je pratio izniman osobni aktivizam na svjetskoj ekološkoj i feminističkoj sceni, Vandana Shiva nam u svojoj posljednjoj knjizi »Planetarna Demokracija. Pravda, održivost i mir« podastire riznicu ideala za koja se kao znanstvenica i aktivistica zalagala posljednjih 30-tak godina. Autorica je jedna od svjetski najdinamičnijih i najprovokativnijih misliteljica o okolišu, ženskim pravima, međunarodnim odnosima i globalizaciji. Fizičarka, ekološka i feministička aktivistica, zajedno s Ralph Naderom i Jeremy Rifkinom, vodi Međunarodni forum o globalizaciji i direktorica je indijske Istraživačke zaklade za prirodne znanosti, tehnologiju i ekologiju, instituta koji promovira prava poljoprivrednika, očuvanje raznovrsnosti poljoprivrede i slobodu poljoprivrede od utjecaja multinacionalnih korporacija za proizvodnju sjemena. Dobila je nagradu Right Livelihood Award (poznatu kao alternativna Nobelova nagrada) 1993. godine. Objavila je niz zapaženih knjiga, uključujući i knjige »Ratovi za vodu: Privatizacija, zagađenje i profit« (*Wars Water: Privatization, Pollution and Profit*, 2002), »Zaštiti ili opljačkati? Razumijevanje prava intelektualnog vlasništva« (*Protect or Plunder? Understanding Intellectual Property Rights*,

2001), »Biopiraterija: Pljačkas prirode i znanja« (*Biopiracy: The plunder of Nature and Knowledge*, 1997), »Monokultura mišljenja« (*Monoculture of Mind*, 1993), »Nasilje Zelene revolucije« (*The Violence of the Green Revolution*, 1992), itd.

Planetarna demokracija za nju predstavlja prije svega svjetski pokret koji se zalaže za ostvarenje projekta čije ciljeve, u ovoj knjizi, obrazlaže kroz deset životno afirmirajućih principa koji predstavljaju široki i dalekosežni alternativni pogled ka milostivijoj, suosjećajnijoj budućnosti.

Knjiga sadrži osam dijelova: uvod, četiri poglavlja (Žive ekonomije / *Living Economies*, Žive demokracije / *Living Democracies*, Žive kulture / *Living Cultures* i Planetarna demokracija u akciji / *Earth Democracy in Action*), zaključak, bilješke i index.

U uvodu autorica daje definiciju onoga što ona podrazumijeva pod planetarnom demokracijom. Pod tim pojmom ne misli samo na koncept budućeg življenja u atmosferi dijaloga, poštivanja raznolikosti, pluralizma i partnerstva, solidarnosti među ljudima, nego i na projekt za dobrobit svih živih bića na planeti Zemlji, oblikovanom u klaster različitih poznatih ideja, praksi, pokreta i akcija. Takav klaster, prema njoj, predstavlja model za buduću održivi razvoj i uključuje deset principa planetarne demokracije koji su ujedno i principi pravde, održivosti i mira (str. 9-11):

1. Sve vrste živih bića, ljudi i kulture imaju intrinzičnu vrijednost, što podrazumijeva da nijedan čovjek nema pravo da posjeduje druge vrste, druge ljude ili znanja drugih kultura kroz patente ili druga oduzeta prava intelektualnog vlasništva.

2. Planetarna zajednica je demokracija svekolikog života ili ekološka demokracija, tj. nijedan čovjek nema pravo da naškodi, dira ili prisvaja za sebe ekološki prostor drugih vrsta i drugih ljudi ili da se prema njima odnosi nasilno.

3. Raznovrsnost u prirodi i kulturi mora biti obranjena, pa je obrana biološke i kulturne raznovrsnosti dužnost svih ljudi.

4. Sva živa bića imaju prirodno pravo da se održe, tj. da podržavaju život jer je to dato svakom živom biću samom činjenicom njegove egzistencije na planeti Zemlji. Ta prava nisu data od države i korporacije, niti od njih mogu biti ugušena.

5. Planetarna demokracija je bazirana na živim ekonomijama i ekonomskoj demokraciji. Ekonomski sustavi u planetarnoj demokraciji štite ekosustave i njihov integritet pa je planetarna ekonomija zasnovana na održivim, raznolikim i pluralističkim sustavima koji štite prirodu i ljude, i izabrani su od ljudi za zajedničku dobrobit.

6. Žive ekonomije su izgrađene na lokalnim ekonomijama koje imaju najprimjerenija znanja i vještine o iskorištavanju lokalnih resursa, pa stoga predstavljaju i društveni i ekološki imperativ.

7. Planetarna demokracija je živa demokracija, zasnovana na lokalnoj demokraciji i organizirana na principima inkluzije, raznolikosti, ekološkoj i društvenoj odgovornosti. To se posebno odnosi na prioritarno uvažavanje lokalnog autoriteta u procesu donošenju odluka vezanih za okoliš i prirodne resurse.

8. Planetarna demokracija je bazirana na živim kulturama. Radi se o promociji planetarno sjedinjenog znanja i sustavima znanja koncentriranim u zajednici.

To je također živo, a ne apstraktno znanje koje se razmjenjuje među ljudima i nitko nema pravo (ni jedna osoba ili korporacija) da ga monopolizira ili da nad njime ostvari ekskluzivno pravo intelektualnog vlasništva.

9. Žive kulture su životno okrepjujuće, tj. ekološke kulture koje ne promiču životno uništavajuće stilove ili potrošačke i proizvodne obrasce, ili pretjeranu uporabu i iskorištavanje resursa. Žive kulture prepoznaju raznolikost identiteta baziranih na identitetu mjesta i lokalne zajednice kao i planetarnu svijest koja povezuje individue s planetom Zemljom.

10. Planetarna demokracija globalizira mir, brigu i suosjećanje. Ona okuplja ljude stvarajući krugove života što podrazumjeva zajedništvo u brizi, suradnju i suosjećanje umjesto razdvajanja kroz natjecanje i konflikt. Tako ovaj princip globalizira susosjećanje a ne pohlepu, mir a ne rat.

Knjiga sadrži, osim studije slučaja Indije, brojne primjere drugih naroda i organizacija u svijetu koji, nakon kolonijalnog iskustva, iznova polažu pravo na svoj javni prostor, resurse, materijalno uzdržavanje, slobodu, dostojanstvo i identitet. Kako bi se omogućilo ponovno polaganje prava na ove oblasti života, Shiva preporučuje razvojni model koji uključuje ideologije živih ekonomija, živih demokracija i živih kultura, o čemu raspravlja u prva tri poglavlja knjige.

U prvom poglavlju obrazlaže model žive ekonomije koji pronalazi u dvjema ekonomijama koje su izostavljene iz globalizirane tržišne ekonomije. Prva je održiva ekonomija u kojoj

»ljudi rade na tome da izravno osiguraju uvjete koji su potrebni za održavanje njihovih života«, a druga je, ekonomija prirode u kojoj »se proizvode i reproduciraju prirodni resursi putem složenih mreža ekološkog procesa« (str. 16-17). U tom smislu, oštro kritizira sustav globalizacije. Posebice se obraća velikim multinacionalnim kompanijama i internacionalnim organizacijama kao što su: IMF (Međunarodni monetarni fond), WTO (Svjetska trgovinska organizacija) i WB (Svjetska banka) čija dominacija unutar globalne politike razvoja podržava privatizaciju područja važnih za održavanje života (voda, biološka raznolikost), pa ih drži odgovornima za ekološku destrukciju i environmentalne gubitke, siromaštvo i nasilje.

Podsjećajući da sudbine ljudi i njihova zajedničkog obitavališta, planete Zemlje, izmiču njihovoj kontroli, Shiva ističe značaj mnogih »malih« lokalnih ekoloških pokreta koji traže pravo na preživljavanje, što je direktno povezano s pravom na život u mirnom i pravednom svijetu (str.62). Ostvarenje ideala živih ekonomija povezuje s decentraliziranim procesom donošenja odluka i ekonomskim sustavima zasnovanim na ljudskoj kreativnosti, inteligenciji i samoorganiziranju, u kojima se prihod osigurava na povratu rada, a ne na povratu investicija kapitala. Zato se zalaže za uspostavljanje vlasništva baziranog na radu, a ne na kapitalu. Žive ekonomije su, prije svega, lokalne jer se uzdižu od pojedinca prema zajednici, regiji i državi do globalne razine. Utemeljene su na dva ekološka principa nužna za zaštitu i obnovu prirode i društva koja tržišni ekonomisti odbijaju provoditi, iako je njihovo provođenje

zajamčeno Agendom 21 Konferencije o okolišu i razvoju Ujedinjenih naroda iz 1992. godine (*UN Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro*). To su » princip predostrožnosti (*precautionary principle*)«, koji poziva na nepoduzimanje aktivnosti koje bi mogle prouzročiti ekološke štete i »princip po kojem plaća zagađivač (*polluter pays principle*)«, tj. zahtjev da zagađivač mora platiti za bilo koju štetu napravljenu u prirodi i društvu kao i za troškove čišćenja i revitalizacije (str.65). Kroz cijelo poglavlje vođena je mišlju Mahatme Gandija koji je upozoravao da »Zemlja ima dovoljno resursa za potrebe svih, ali ne i za pohlepu nekolicine ljudi«. Na kraju poglavlja zaključuje da žive ekonomije u svojoj srži imaju ljudsku kreativnost, pa tako imitiraju prirodnu raznovrsnost, samo-organiziranje i kompleksnost, što svaku osobu, grupu i zajednicu čini centrom za sebe, povezanu s drugima u uzajamnosti i podršci (str.72).

Žive demokracije se kao i žive ekonomije zasnivaju na lokalnoj razini, tj. na lokalnoj demokraciji i samoupravi, pa su stoga suprotstavljene sadašnjem sustavu korporativne globalizacije koja globalne interese korporacija postavlja iznad interesa građana. Takvi interesi daju prednost svojim pravima nad ljudskim pravima i pravima ostalih živih bića, a njihovi profiti predstavljaju najvišu vrijednost, višu od života i slobode (str. 75). Umjesto reprezentativne demokracije, koju Shiva drži umirućom (*dying democracy*) i zarobljenom u političkom projektu globalizacije, zagovara se politički odgovor

na ovaj projekt i to postavljanjem ljudskih bića sa svim njihovim različitostima u centar ekonomskog promišljanja. Autorica drži da je odgovor na umiruću demokraciju mnoštvo pokreta žive demokracije, navodeći brojne primjere iz Indije. Svi se oni bore za zaštitu lokalnih znanja koja im pomažu u poljoprivrednoj proizvodnji i održanju biološke raznovrsnosti njihovih poljoprivrednih kultura. Na taj se način zaštićuju i ljudska prava kao i prava svih živih bića i planete Zemlje. Glasovi ovih pokreta ojačani su postignutim mogućnostima i potencijalima koji su ostvareni primjenom metoda ekološke poljoprivrede zasnovane na specifičnim indogenim znanjima. Njihovi metodi i rezultati glede očuvanja biološke raznolikosti i istodobnog osiguravanja kvalitetnih prinosa sve se više »pokazuju superiornim u odnosu na alternativni genetički inženjering, zlatnu rižu i proteinske rajčice«, koje forsira Svjetska trgovinska organizacija, protivno Konvenciji Ujedinjenih naroda o biološkoj raznolikosti potpisanoj na Svjetskom samitu 1992. godine (str.97-98). Drugim riječima, traže se prava na različitost i, u skladu s tim, na razvoj prema oblicima demokracije koje su kreirali ljudi, a ne tzv. lideri. Tako se gradi živa demokracija, alternativa korporativnoj globalizaciji što je reprezentativnom demokracijom odvojila lidere i vlade od društva i ljudi (str.107). Prema tome, Shiva ističe da se živa demokracija, prije svega, stvara u lokalnoj zajednici i počiva na demokratskoj decentralizaciji i prakticiranju političke i ekonomske lokalizacije. Pritisak lokalnih pokreta na njihove vlade je, ništa drugo, do podsjećanje na njihovu stvarnu ulogu zaštitnika javnog

interesa i prirodnoga i kulturnog nasljeđa njihove zemlje, a ne interesa stranih investitora, tumači nam Shiva.

U poglavlju o živim kulturama upozorava nas na naše stanje nemoći i nesigurnosti usprkos brojnim pokušajima da izgradimo sigurnost i osiguramo opstanak svih živih vrsta i budućnost različitih kultura. Ona drži da je glavni razlog stanja koje naziva »kulturom smrti« dominirajuća »monokultura mišljenja«, redukcionistička perspektiva koja je slijepa za raznolikost i njezina bogatstva kao glavnim preduvjetima ekološke sigurnosti. Takva kultura u svim razvijenim društvima promiče pohlepu i konzumerizam, nazivajući to »ekonomskom reformom«, a diktat tržišne ekonomije koji ljude angažira u obrascima potrošnje i proizvodnje preko njihovih stvarnih potreba, uvodi ih u nasilje i nasilni ekonomski poredak (str.114-116).

Princip raznolikosti Shiva drži prvim principom života pa s njim započinje i listu principa koja povezuju živa društva, žive sustave, žive organizme i žive kulture. Osim principa raznolikosti, tu su još princip samoorganizacije, samoregulacije i samoobnove te princip reciprociteta između sustava (poznat kao zakon povraćaja ili zakon davanja i uzimanja). Zanemarivanje ovih principa dovodi ne samo do ekonomskih ratova i klasnih podjela već i do ratova među kulturama, religijskih i etnickih konflikata. Agenda globalizacije koja primjerice udružuje poljoprivrednu proizvodnju na svjetskoj razini, zanemaruje princip raznolikosti pa tako ugrožava male poljoprivrednike koji čine 2/3 čovječanstva.

Shiva nam to posebno ilustrira na primjeru Indije gdje su pritisci multinacionalnih kompanija radikalno promijenili načine poljoprivredne proizvodnje i prisilili poljoprivrednike da kupuju sjeme za svaku sezonu sjetve, što je ranije bilo dostupno kao slobodan resurs. Taj je trošak povećao siromaštvo i doveo do velikog zaduživanja poljoprivrednika. Ovu percepciju nam autorica u knjizi potkrjepljuje rezultatima istraživanja indijske Istraživačke zaklade za prirodne znanosti, tehnologiju i ekologiju (str.121).

Nadalje, ona drži da je globalizacija projekt kapitalističkog patrijarhata koji je povećao nasilje nad ženama, što se posebno očituje u naglom porastu trgovine ženama u svijetu. To se prije svega odnosi na žene iz Azije i istočne Europe gdje je globalizacija obezvrijedila ženski rad i umanjila šanse žena da ravnopravno sudjeluju na tržištu rada.

Zbog toga autorica u knjizi posebno analizira ženski antiglobalizacijski aktivizam. Iskustvima ženske opozicije i ženskih ekološki pokreta, posebno onih u zemljama Trećeg svijeta, ilustrira angažiranost žena koje mobiliziraju svoju vjeru, spiritualnost i znanja da zaštite život na Zemlji. Pokreti koje organiziraju da zaštite vodu, biološku raznolikost itd., pretvaraju ih u čuvare životno orijentiranih kultura, ekonomija i politika. Tako se, paralelno s prevladavanjem vlastite marginalizacije, žene pojavljuju i kao čuvarice života i budućnosti (str.139). Na taj način one snagom svog rodnog identiteta i promocijom ženskih vrlina, odbijaju biti dijelom kulture nasilja te pokazuju da ljubav i suosjećanje, dijeljenje i davanje nisu samo *moгуće* ljudske kvalitete,

nego su za nas nužne da bi uopće bili ljudi. Žene, suprotno od predvladavajuće kulture smrti, ukazuju na postojanje potencijala žive kulture i mogućnost njezine globalizacije, kao univerzalne ljudskosti i kulture suosjećanja i solidarnosti među stanovnicima Zemlje. Ovakua globalizaciju Shiva također naziva planetarnom demokracijom. Poglavlje o živim kulturama završava Izjavom o međuoavisnosti Pokreta za mir koja naglašava jamstvo prava na zaštitu naših raznolikosti, zatim ideale pravde, jednakosti i ljudskog zajedništva, kroz jačanje demokratskih formi globalne civilne vlasti.

U završnom poglavlju »Planetarna demokracija u akciji« autorica se fokusira na studiju slučaja vezano za iskustva Indije, tj. na akcije otpora biopirateriji u odnosu na indogene visokokvalitetne vrste poljoprivrednih proizvoda koja su indijski poljoprivrednici stoljećima kultivirali poštujući različite ekološke uvjete i potrebe pripremanja hrane. To se posebno odnosi na specifične sorte riže i pšenice koje su velike svjetske korporacije patentirale kao svoje.

Osim slučaja Indija, Shiva se osvrće na niz akcija u svijetu koje naprimjer promoviraju prava na zaštitu autohtonog lokalnog i regionalnog biodiverziteta, prava na sigurnu hranu kao i akcija za zaštitu pravâ, znanjâ i kreativnosti malih proizvođača diljem svijeta.

Mogućnosti i platforme alternativnih paradigmi za hranu koji promiče projekt *Terra Madre* iz Italije inspiriraju je da otvori raspravu i o alternativama industrijalizaciji i globalizaciji sustava proizvodnje hrane i njegovoj podjeli na

Sjever-Jug, proizvođač-potrošač, bogati-siromašni. Također se kritički osvrće na sveprisutni mit o »jeftinoj« hrani, kao rezultatu industrijalizacije. Vrlo je jednostavno dokazati, drži autorica, da industrijska hrana nije uopće jeftina s obzirom na to da njezina proizvodnja donosi ogromne neobračunate i zanemarene štete kao što su zagađenja podzemnih voda, nestanak pojedinih biljnih vrsta i destabilizacija globalne klime. Ona podsjeća i na brojne suicide među indijskim poljoprivrednicima (ističe podatak o preko 30.000 suicida u razdoblju od deset godina) koji su na taj način okončali za njih neizdrživu dužničku krizu prema proizvođačima sjemena i fertilizatora, u kojoj su se našli uvođenjem novog, za svjetsku industriju dominantnog, modela poljoprivredne proizvodnje i proizvodnje hrane (str. 163). Zato principe demokracije hrane (*food democracy*) i slobode hrane (*food freedom*) drži dijelom planetarne demokracije koji se postižu dijeljenjem među ljudima različitih kultura. Ti su principi naglašeni u Manifestu Komisije o budućnosti hrane čija je Shiva dopredsjednica, zajedno s predsjednikom regije Toscana iz Italije. Akcijama takve vrste promiču se »žive alternative industrijskoj poljoprivredi«. Isto je i s demokracijom vode (*water democracy*) koju također ugrožava globalizacija i diktat privatizacije javne opskrbe vodom, o čemu je Shiva opširnije pisala u knjizi »Ratovi za vodu«. Ove, sa stajališta čitatelja koji pripada zapadnoj kulturi, nezgrapno složene jezične odrednice (demokracija vode, demokracija hrane...) naglašavaju različitost diskursa iz kojeg progovara Shiva. Svoje stavove i ideje u ovoj, kao i u ostalim svojim objavljenim knjigama, ona potkrjepljuje

recenzije i prikazi

drevnom indijskom filozofijom života koja podrazumijeva uvažavanje svih živih bića i planetarno jedinstvo u raznolikosti. Jezikom zapadnog diskursa ona upozorava da se čovječanstvo ne može zalagati samo za ljudske slobode i demokraciju unutar ljudskog društva već demokraciju, riječ u koju se zaklinje razvijeni zapadni svijet povezuje i s pravima i poštivanjem sveukupnog života na planeti Zemlji. Ona sa zahtjevima za »demokracijom vode« i »demokracijom hrane« pokušava jednostavno tražiti ista prava za ostatak života na Zemlji, jednaka kao i za ljudska bića.

Projekt planetarne demokracije nam u Shivinom tumačenju nudi nove slobode djelovanja ali i nove slobode mišljenja. Ističući vrijednosti i prednosti malih proizvođača, lokalnih ekonomija i indogenih znanja autorica nam pokušava približiti značaj uvažavanja principa raznolikosti i podstiče nas na promjenu svjetonazora i na priključenje pokretu planetarne demokracije. Zauzimanje za principe planetarne demokracije može nas odmaknuti od kraja povijesti, kojem smo se prema njezinim argumentiranim projekcijama približili, i odvesti nas prema novom početku, kako tvrdi u zaključku knjige.

Ivanka Buzov